

Oorlogsmisdadigers – Dader of slachtoffer?

Een kwalitatief onderzoek naar de framing van
oorlogsmisdadigers in de Nederlandse media.

Masterscriptie

Master Journalistiek en Nieuwe Media
(Nederlandse Taal en Cultuur)

Student: Anchrit Edelaar – s0707430

Begeleidend docent: Dr. J.P. Burger

Inleverdatum: 13 januari 2015

Voorwoord.

Iedereen die mij ook maar een klein beetje kent, weet wat voor een enorme inspanning ik heb moeten leveren om deze masterscriptie te schrijven. De scriptie is een afronding van mijn masteropleiding Journalistiek en Nieuwe Media, die ik met veel plezier heb gevolgd. De grootste en belangrijkste afsluiter van de studie ging voor mij echter niet van een leien dakje. Ik vergeleek het schrijven van mijn scriptie wel eens met het beklimmen van de Rocky Mountains en daarna de Mount Everest. Het is een van de allermoeilijkste dingen die ik ooit heb gedaan.

Het heeft me dan ook enige tijd gekost om deze scriptie af te ronden. Ik hoor het mezelf nog zeggen, toen ik mijn huidige baan bij Omroep MAX aannam: “Nee joh, ik schrijf die scriptie er wel naast, dat is geen probleem!” Het bleek wel een probleem. Het schrijven van een scriptie kost veel tijd en energie, iets wat niet altijd te combineren valt met een fulltime baan. Veel dank gaat dan ook uit naar mijn docent, Peter Burger, die me ondanks alles is blijven begeleiden en er zorg voor heeft gedragen dat dit eindresultaat nu eindelijk voor me ligt. Ook studiecoördinator Berry Dongelmans, die me tijdens mijn bachelor Nederlandse Taal en Cultuur altijd al het zetje in de juiste richting wist te geven, wil ik graag bedanken voor zijn wijze raad en goede adviezen.

Behalve docenten, wil ik ook vrienden, vriendinnen en collega's bedanken. Zij hebben altijd naar mijn gezever over mijn scriptie geluisterd en nooit geklaagd. Stuk voor stuk waren ze ervan overtuigd dat ik hem ooit in zou kunnen leveren en de opleiding af zou kunnen ronden. Als ik er zelf even niet meer in geloofde, kwam er altijd wel iemand met een peptalk en was ik opnieuw gemotiveerd.

Als laatste en allerbelangrijkste, wil ik mijn ouders bedanken. Mijn moeder voor haar eeuwige meedenken en meelesen, haar onvoorwaardelijke steun en het geloof in mij. Zelfs voor de momenten waarop ze me aan het werk zette, terwijl ik daar niet zoveel voor voelde, ben ik haar dankbaar. Mijn vader bedank ik voor zijn onvoorwaardelijke steun en liefde. “Het komt wel goed, jij kan dit!” En wat blijkt: vaders hebben altijd gelijk, ik bleek het toch te kunnen.

Inhoud

Voorwoord	p.2
Inhoud	p.3
Samenvatting	p.5
1. Inleiding	p.7
1.1. Inleiding	p.7
1.1.1. De Drie van Breda	p.7
1.1.2. John Demjanjuk	p.7
1.1.3. Heinrich Boere	p.8
1.2. Relevantie van het onderzoek	p.8
1.2.1. Maatschappelijke relevantie	p.9
1.2.2. Wetenschappelijke relevantie	p.9
1.3. Kern van het onderzoek	p.10
2. Projectkader	p.11
2.1. De Drie van Breda	p.11
2.2. John Demjanjuk	p.12
2.3. Heinrich Boere	p.13
2.4. Berichtgeving oorlogsmisdadigers	p.14
3. Theoretisch kader	p.17
3.1. Een kijk op de werkelijkheid	p.17
3.1.1. Maatschappelijke problemen	p.18
3.1.2. Sociaal constructivisme	p.19
3.2. Framing	p.22
3.2.1. Definities van framing	p.23
3.2.2. Framing als onderzoeksmethode	p.25
3.3. Stereotypering	p.26
3.3.1. Mentale representaties	p.26
3.3.2. De ideale dader en het ideale slachtoffer	p.28
3.4. Nasleep van de oorlog	p.30
3.4.1. Dat nooit meer	p.30
3.4.2. Naspel	p.31
3.4.3. Erkenning	p.34
3.5. Samenvatting	p.38
4. Onderzoeksmethode	p.40

4.1. Onderzoeksmateriaal	p.40
4.1.1. Selectiecriteria en aantallen	p.40
4.2. Inhoudsanalyse	p.42
4.2.1. Kwalitatieve en kwantitatieve inhoudsanalyse	p.42
4.2.2. Inductieve en deductieve methode	p.43
4.2.3. De framinganalyse	p.45
5. Resultaten	p.46
5.1. Frames	p.46
5.1.1. Het is genoeg	p.46
5.1.1.1. Drie van Breda	p.47
5.1.1.2. John Demjanjuk	p.49
5.1.1.3. Heinrich Boere	p.51
5.1.2. Het is nooit genoeg	p.52
5.1.2.1. Drie van Breda	p.52
5.1.2.2. John Demjanjuk	p.54
5.1.2.3. Heinrich Boere	p.56
5.1.3. Slachtoffers aan het woord	p.58
5.1.3.1. Drie van Breda	p.58
5.1.3.2. John Demjanjuk	p.60
5.1.3.3. Heinrich Boere	p.62
5.2. Stereotypering	p.66
5.2.1. Ziek, oud, mannetje	p.66
5.2.2. Opvolger van een beleid	p.68
5.3. Nasleep van de oorlog	p.70
6. Conclusie	p.72
6.1. Framinganalyse	p.72
6.2. Nasleep van de oorlog	p.73
6.3. Stereotypering	p.74
7. Discussie	p.75
7.1. Nabespreking van de methode	p.75
7.2. Suggesties voor vervolgonderzoek	p.77
Literatuurlijst	p.79

Samenvatting.

Deze scriptie is geschreven als afstudeeronderzoek ter afronding van de Master Journalistiek en Nieuwe Media aan de Universiteit Leiden. Dit onderzoek richtte zich op frames die voorkomen in de berichtgeving over verschillende oorlogsmisdadigers in een aantal Nederlandse kranten. Om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag: *Hoe worden de oorlogsmisdadigers De Drie van Breda, John Demjanjuk en Heinrich Boere uit WO II in de Nederlandse kwaliteitskranten geframed?* is er een kwalitatieve inhoudsanalyse uitgevoerd.

De analyse is uitgevoerd op krantenartikelen uit Trouw, Volkskrant en NRC Handelsblad in de periode van: 15 januari 1972 tot 10 maart 1972 (Drie van Breda); 1 januari 2008 tot 12 augustus 2012 (Demjanjuk) en van 1 januari 2007 tot 12 augustus 2012 (Boere). Het onderzoeksmateriaal besloeg in totaal 334 artikelen. Al het materiaal is uitvoerig gelezen en op deze artikelen is de framinganalyse uitgevoerd. Uit de framinganalyse zijn de volgende drie frames naar voren gekomen:

1. Het is genoeg
2. Het is nooit genoeg
3. Opdat we nooit vergeten

Het eerste frame “Het is genoeg”, duidt op de humanitaire gevoelens tegenover de oorlogsmisdadigers. Het is een keer klaar met het straffen van de oorlogsmisdadigers, na zoveel jaren dient de straf geen erkend doel meer en de oorlogsmisdadigers moeten niet langer vastgehouden worden dan strikt noodzakelijk is.

Het tweede frame “Het is nooit genoeg” speelt in op het rechtsgevoel van mensen.

Vrijlating of een berechting achterwege laten is in strijd met de gerechtigheid.

Oorlogsmisdadigers zijn fout geweest en moeten daar voor boeten.

Het derde frame, “Opdat we nooit vergeten” duidt op de enorme behoefte die slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers hebben om achter de waarheid te komen en gerechtigheid te krijgen. Opgekropte emoties, de zoektocht naar de waarheid en gerechtigheid en erkenning voor de slachtoffers zijn kernpunten van dit frame.

Deze frames worden onder andere ondersteund door verschillende periodes van nasleep, die een belangrijke rol spelen bij de framing van de misdadigers. Uit de

analyse van de verschillende periodes die door Van der Heijden , Fühner en Withuis zijn omschreven bleek dat er in de periode van 1960 – 1980, de periode van de berichtgeving over de Drie van Breda, vooral veel emotioneel leed dat veroorzaakt is door de oorlog naar boven kwam. Tussen 1960 en 1980 wordt steeds duidelijker hoeveel mensen in stilte hebben geleden aan de gevolgen van de oorlog en dat ze daar veel meer last van blijken te hebben dan werd gedacht. De berichtgeving over de oorlogsmisdadigers John Demjanjuk en de Drie van Breda, in het begin van de 21^e eeuw, kent veel minder protesten. In die periode staat erkenning voor het leed dat slachtoffers is aangedaan centraal. Een ander belangrijk onderdeel van dit onderzoek richt zich op de stereotyperingen die in de frames naar voren komen. In de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers zijn er twee stereotypen die duidelijk naar voren komen, namelijk het „zieke, oude mannetje“ en de “opvolger van een beleid”. Opvallend is dat in de berichtgeving over de Drie van Breda bijna niet gesproken wordt over de misdadigers als opvolgers van een beleid of over zieke, oude mannetjes. Bij hen is er alleen ophef over al het leed dat de slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers is aangedaan. Stereotypering speelde hier nauwelijks een rol.

1. Inleiding

1.1. Inleiding

In de Tweede Wereldoorlog hebben honderden misdadigers misdaden begaan. Velen van hen zijn zonder gestraft te worden, weggekommen met hun daden. Maar dat geldt niet voor iedereen. De processen van een aantal oorlogsmisdadigers zijn in de afgelopen jaren en in de jaren na de oorlog breed in de media uitgemeten. Door alle afbeeldingen van de oorlogsmisdadigers als zielige, oude en kwijlende mannetjes in de Nederlandse kranten te zien is mijn interesse in de berichtgeving rondom de verschillende oorlogsmisdadigers gewekt. Zowel afbeeldingen als tekst spelen een belangrijke rol bij het vormen van een beeld van een misdadiger. Hoe zetten de kranten de verschillende misdadigers nu eigenlijk neer? In deze scriptie kijk ik alleen naar de tekstuele inhoud van de krantenartikelen. Beeldmateriaal laat ik buiten beschouwing, het onderzoek zou te omvangrijk worden. In deze scriptie onderzoek ik drie verschillende oorlogsmisdadigers en de manier waarop ze in de media zijn geframed.

1.1.1. De Drie van Breda

De Duitsers Ferdinand Aus der Fünter, Franz Fischer en Joseph Kotalla, ook wel bekend als de 'Drie van Breda', zijn aan het eind van de Tweede Wereldoorlog opgepakt. Minister van Justitie Van Agt kwam in februari 1972 namens de Nederlandse regering met het voorstel de Drie van Breda vrij te laten.

De Nederlandse bevolking was het echter niet eens met het verzoek tot gratie voor de Drie. Er werden protestreides gehouden en men ging de straat zelfs op om maar te kunnen voorkomen dat de Drie van Breda vrijgelaten zouden kunnen worden.

“Gratie werd door de tegenstanders – die op de hoorzitting verreweg in de meerderheid waren – gezien als verraad aan al die slachtoffers van het naziregime en aan alle overlevenden die moesten leven met gruwelijke beelden op hun netvlies.”
(Piersma, 2005, p.118)

1.1.2. John Demjanjuk

De Oekraïner John Demjanjuk heeft in de Tweede Wereldoorlog gewerkt als bewaker op nazivernietigingskamp Sobibor. Hij zou medeplichtig zijn aan de moord op zeker

29.000 joden. In 2011 loopt het laatste proces tegen Demjanjuk. Er zijn op het moment dat het proces tegen Demjanjuk loopt geen levende getuigen meer. Toch is er wel bewijs dat hij aanwezig was in het SS-opleidingskamp Trawniki en dat hij dienst heeft gedaan in Sobibor. (Fransman, 2011, p. 19) Op 12 mei 2011 werd John Demjanjuk veroordeeld. De rechtbank in München stelde hem medeplichtig aan de moord op alle Joden die tussen 26 maart en 1 oktober 1943 in Sobibor werden omgebracht. Hij heeft in een hoger beroep nog geprobeerd om onder dit vonnis uit te komen, maar op 17 maart 2012 overleed hij, nog voordat het hoger beroep plaats kon vinden.

1.1.3. Heinrich Boere

Tot slot is er nog Heinrich Boere. Ook hij is een oorlogsmisdadiger uit de Tweede Wereldoorlog. In 1941 vecht hij als vrijwilliger van de Waffen SS aan het Oostfront. Weer terug in Nederland vermoordt hij als lid van een doodseskader drie Nederlandse burgers. In 1945 wordt Boere gearresteerd, maar hij weet te ontsnappen en hij vlucht. Nadat hij in 2009 toegaf drie moorden op Nederlanders te hebben gepleegd is hij veroordeeld en in 2010 krijgt hij een levenslange gevangenisstraf voor de moorden die hij gepleegd heeft. (EenVandaag, 21-09-2009)

Alle drie de processen zijn vanaf de Tweede Wereldoorlog regelmatig in het nieuws geweest. Uit eerder onderzoek is gebleken dat framing een belangrijke rol speelt bij beeldvorming in de media.

In hoofdstuk 2, het projectkader, geef ik een uitgebreidere omschrijving van de verschillende oorlogsmisdadigers en de beeldvorming in de media.

1.2. Relevantie van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is de theorie over framing en stereotypering op het gebied van oorlogsmisdadigers verder te ontwikkelen. Om te kunnen zien welke rol framing en stereotypering in de media hebben gespeeld op het gebied van de beeldvorming van de drie oorlogsmisdadigers analyseer ik de artikelen die over de oorlogsmisdadigers in het NRC Handelsblad, Trouw en De Volkskrant zijn verschenen.

1.2.1. Maatschappelijke relevantie

De Tweede Wereldoorlog speelt nog altijd een belangrijke rol in de Nederlandse geschiedenis. De oorlogsmisdadigers De Drie van Breda, Demjanjuk en Heinrich Boere zijn gedurende hun processen regelmatig in het nieuws geweest. 1972, het jaar waarin de Drie van Breda om gratieverlening vroegen, staat bij veel mensen nog in het geheugen gegrift. De oorlog was in hun ogen nog maar net voorbij, en de misdadigers zouden al vrij worden gelaten. Veel slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers kwamen in opstand. De kranten stonden in die tijd vol met berichten over de gratieverlening, het protest van de maatschappij en de discussies en beslissing van de regering. Het onderwerp 'berichtgeving over oorlogsmisdadigers' is ook nu nog actueel. In 2011 werd John Demjanjuk veroordeeld. Zijn proces werd ook wel bestempeld als 'het laatste grote nazi-proces' (EenVandaag, 11-11-2009). Er is door verschillende kranten dan ook uitgebreid verslag gedaan van zijn berechting.

De maatschappelijke relevantie van het onderzoek naar de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers ligt daarnaast in het feit dat de Tweede Wereldoorlog verschillende periodes van nasleep kent. In 1950 dacht men anders over de oorlog dan in 1970, en hoe werd er in het begin van de 21e eeuw teruggekeken op de oorlog? Zijn die periodes van nasleep terug te zien in de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers? Met dit onderzoek wil ik beter inzichten krijgen in de maatschappelijke ontwikkelingen die hebben plaats gevonden en de rol die de media daarbij hebben gespeeld. Welke structuren zijn er ontstaan, zijn deze structuren veranderd, en zo ja, waarom?

1.2.2. Wetenschappelijke relevantie

De wijze waarop media boodschappen binnen een kader presenteren, wordt geduid aan de hand van het begrip framing. Er wordt in dit onderzoek gekeken naar framing van oorlogsmisdadigers in drie Nederlandse kranten. Het doel van dit onderzoek is om te kijken op welke wijze de misdadigers uit de Tweede Wereldoorlog worden weergegeven in drie Nederlandse dagbladen Trouw, De Volkskrant en het NRC Handelsblad.

Deze scriptie kan in enkele opzichten bijdragen aan de wetenschappelijke kennis rond framing en frameanalyses. In eerste instantie verenigt het onderzoek een belangrijke

tak uit het politiek communicatiewetenschappelijk onderzoek (framing) met een actueel en belangrijk thema (berechting van oorlogsmisdadigers).

Dit onderzoek probeert het wetenschappelijk inzicht in de framingtheorie te verscherpen, door verschillende theorieën over framing op een rij te zetten en die met elkaar te vergelijken. Tot slot vormt het uitvoeren van een grondige frameanalyse een eerste belangrijke stap naar onderzoek omtrent framingeffecten van berichtgeving omtrent de oorlogsmisdadigers.

1.3. Kern van het onderzoek

De onderzoeksvraag die ik met dit onderzoek wil beantwoorden luidt als volgt: *Hoe worden de oorlogsmisdadigers De Drie van Breda, John Demjanjuk en Heinrich Boere uit WO II in de Nederlandse kwaliteitskranten geframed?*

Mijn onderzoek is opgesplitst in drie onderdelen. In het *theoretische deel* analyseer ik de verschillende theorieën die over framing en stereotypering zijn verschenen en bepaal ik welke theorieën relevant zijn voor het vervolgonderzoek. In het theoretische deel van deze scriptie wordt de theorie over framing en stereotypering op het gebied van oorlogsmisdadigers bestudeerd en waar mogelijk verder te ontwikkelen. De bestudering van theorieën over framing en stereotypering levert de beoordelingscriteria op waarmee de krantenartikelen in het *empirische onderdeel* van dit onderzoek kunnen worden geanalyseerd. De resultaten die uit deze inhoudsanalyse naar voren zijn gekomen kunnen in het *analytische onderdeel* met elkaar vergeleken worden, wat uiteindelijk laat zien hoe de oorlogsmisdadigers in de verschillende periodes zijn geframed.

2. Projectkader

In dit hoofdstuk geef ik een korte introductie van de verschillende oorlogsmisdadigers die in deze scriptie onderzocht worden en waarom juist deze oorlogsmisdadigers in het onderzoek zijn opgenomen.

2.1. De drie van Breda

De Duitsers Ferdinand Aus der Fünten, Franz Fischer en Joseph Kotälla, ook wel bekend als de ‘Drie van Breda’, zijn aan het eind van de Tweede Wereldoorlog opgepakt.

De veroordeling en vervolging van de Vier (Later de Drie) van Breda was zowel een staatsrechtelijk als een politiek probleem. In 1962 komt het eerste verzoek tot gratie. Dit wordt niet ingewilligd en ook een uitlevering uit Duitsland wordt niet wenselijk geacht. Er wordt vanuit Nederland namelijk sceptisch gekeken naar de Duitse wetgeving met betrekking tot WOII. In januari 1963 gaat het kabinet zich met de discussie bemoeien. De vier van Breda worden gezien als de incarnatie van het kwaad. Ze zijn verantwoordelijk voor het overlijden van meer dan 6 miljoen Joden. Ze kunnen niet vrijgelaten worden. Het argument hiervoor is dat het geen oplossing zou bieden voor de slachtoffers en nabestaanden van de slachtoffers. (Fühner, 2005, p. 249-250)

In februari 1972 kwam Minister van Justitie Van Agt namens de Nederlandse regering met een nieuw voorstel de ‘Drie van Breda’ vrij te laten. In oktober 1971 dienden zij een gratieverzoek in en Van Agt wilde samen met de Kamer bekijken of en hoe ze dit verzoek in zouden willigen. (Piersma, 2005, p. 111) Een citaat uit de brief van minister van Agt:

“Naar het oordeel van de Regering behoort de gevangenhouding van de drie oorlogsmisdadigers, die ongeveer 27 jaar heeft geduurd, thans een einde te nemen. Zij is zich ervan bewust dat vrijlating van deze gedetineerden pijnlijk zal treffen. Maar verdere voortzetting van de vrijheidsstraffen kan geen in onze rechtspleging erkend doel meer dienen.” (Piersma, 2005, p. 114)

De Nederlandse bevolking was het hier echter niet mee eens en zij kwamen in protest. In eerste instantie voelde de bevolking zich verraden, maar het centrale onderwerp van het protest veranderde al snel in de schade die de beslissing van minister van Agt aan het welzijn en de geestelijke gezondheid van de voormalige slachtoffers van de 'Drie van Breda' zou toedoen (Withuis en Mooij, 2010, p. 206). Er werden grote manifestaties gehouden die in het teken stonden van rouw. Deze manifestaties zorgden voor een omkering in de publieke opinie. De politieke opinie liet vervolgens niet lang op zich wachten en er werd besloten om de 'Drie van Breda' niet vrij te laten. Hinke Piersma (2005) laat met haar dissertatie over de Drie van Breda zien dat de tegenstand vooral voortkwam uit een nationaal besef dat de Nederlanders in de oorlog niet genoeg hadden gedaan voor de joodse landgenoten. Het nationale schuldgevoel zorgde voor de emotionele reacties en de afwijzing van het verzoek om gratie (Piersma, 2005, p.128-129).

2.2. John Demjanjuk

De Oekraïense oorlogsmisdadiger John Demjanjuk heet eigenlijk Ivan Demjanjuk. John Demjanjuk heeft van 27 maart 1943 tot in september 1943 in het vernietigingskamp Sobibor 'dienst gedaan' en meegeholpen aan de dood van 27.900 Nederlandse Joden. Hij werd hij ervan beschuldigd de beruchte beul van Treblinka, ook wel Iwan de Verschrikkelijke, te zijn. Na de Tweede Wereldoorlog emigreerde hij naar de VS, waar hij ruim 30 jaar bleef. Een van de weinige bewijzen tegen Demjanjuk is zijn *Dienstausweis* waarop de vermelding staat dat hij op 27 maart 1943 vanuit het opleidingskamp Trawniki naar Sobibor is gegaan. (Fransman, 2011, p. 11)

In 1987 werd Demjanjuk door Amerika uitgeleverd aan Israël. Verschillende overlevenden van het kamp Treblinka herkenden hem en hij werd ter dood veroordeeld. In 1991 werden er enkele getuigenverklaringen gevonden waaruit naar voren kwam dat Iwan de Verschrikkelijk de bijnaam was van een andere Iwan. In 1993 werd John Demjanjuk alsnog vrijgesproken van zijn daden, omdat ze niet bewezen konden worden. Demjanjuk ging terug naar Amerika, maar de Amerikaanse justitie begon opnieuw een proces om hem het land uit te kunnen zetten. Er werden

nieuwe bewijzen gevonden waaruit bleek dat Demjanjuk in het kamp Sobibor in Polen heeft gewerkt. (Alex Altman, 2009) Hier heeft hij bij zijn immigratie over gelogen, waardoor hem zijn staatsburgerschap alsnog afgenomen kon worden. Na veel getouwtrek bepaalde een federale rechter op 1 mei 2009 dat de inmiddels 89-jarige Demjanjuk uitgezet kon worden naar Duitsland. Daar kwam hij op 11 mei 2009 aan. Hij werd onderzocht en gezond genoeg verklaard voor een proces. Het proces dat tegen hem werd aangespannen was gebaseerd op nieuw bewijsmateriaal, waaronder een identiteitskaart waarop hij omschreven wordt als kampbewaarder in Sobibór. Het OM in München eiste zes jaar tegen Demjanjuk. De Duitse rechtbank heeft hem op 12 mei 2011 uiteindelijk tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeeld (Boevink, 2011, p.15-17). Er waren verschillende Nederlandse medeaanklagers die tijdens de processen het woord deden. Wim Boevink zegt hierover het volgende:

“Telkens werd in hun korte slotpleidooien Demjanjuks medeplichtigheid aan 27.900 Joden in vernietigingskamp Sobibor voor bewezen verklaard. Sommigen eisten daarom de hoogste straf, anderen lieten de strafmaat over aan de rechters. Voor slechts een van hen volstond een schuldigverklaring – zonder straf.”
(Boevink, 2011, p. 244-245)

De meningen over het proces en de berechting van Demjanjuk zijn verdeeld, sommigen geven aan dat hij voor een straf te oud of te ziek is, anderen kennen geen medelijden en eisen de hoogste straffen.

2.3. Heinrich Boere

Oorlogsmisdadiger Heinrich Boere (27 september 1921- 1 december 2013) vecht in 1941 als vrijwilliger van de Waffen SS aan het Oostfront. Als hij weer terug is in Nederland wordt hij lid van een doodseskader en hij vermoordt drie Oranjegezinde Nederlandse burgers. In 1945 wordt Boere gearresteerd, maar hij weet te ontsnappen en vlucht naar Eschweiler. Duitsland weigert hem vervolgens uit te leveren en Nederland kan niets doen. In 2010 wordt Boere alsnog door de Duitse rechter veroordeeld en krijgt hij een levenslange gevangenisstraf vanwege de drie moorden die hij gepleegd heeft (EenVandaag, 21-09-2009).

Boere kwam in Nederland onder andere in de schijnwerpers te staan toen twee journalisten hem in september 2009 in het bejaardentehuis in Eschweiler met een verborgen camera interviewden. Jan Ponsen en Jelle Visser, vernamen in 2009 dat het Duitse Openbaar Ministerie Boere alsnog wilde gaan vervolgen. Boere reageert vervolgens niet op brieven en wil geen contact en hij wijst ook interviewverzoeken met EenVandaag af. (EenVandaag, 21-09-2009). Ponsen en Visser besluiten Boere in het bejaardentehuis op te zoeken en interviewen hem met een verborgen camera. Als Boere in 2010 alsnog veroordeeld wordt en in de gevangenis terecht komt klaagt hij de heren aan voor huisvredebreuk. Jan Ponsen en Jelle Visser worden verdacht van het schenden 'van de vertrouwelijkheid van het woord', een delict waar in Duitsland maximaal drie jaar gevangenisstraf op staat. (EenVandaag, 21-09-2009). Naast de ophef rondom de verslaggevers van EenVandaag is Heinrich Boere vooral in de media geweest met betrekking tot de uiteindelijke documentaire van EenVandaag.

2.4. Berichtgeving oorlogsmisdadigers

Afbeelding 1: Afbeelding uit Trouw – 25 februari 1972

**KLACHT VAN KVP
TEGEN TELEVIZIER**

DEN HAAG, 29 febr. — De Tweede-Kamerfractie van de KVP en het Tweede-Kamerlid dr. B. de Graaf-Fortman (PFR) overwegen een klacht in te dienen tegen de redactie van Anna's Televisier, die in verband met de uitzending van gisterenavond, waarin de resultaten bekend zijn gemaakt van een enquête over de drie van

zijn naam gisterenavond op het televisiescherm verschenen met de aanduiding „voor“ wat ook met drs. Aarden (voormalig PFR) het geval was. In antwoord op een vraag voor de enquête zou de heer De Graaf-Fortman hebben gezegd, zijn stem aan te gebruiken na het debat, al deelde hij wel iets mee van de overwegingen die hij hem en rol overleden.

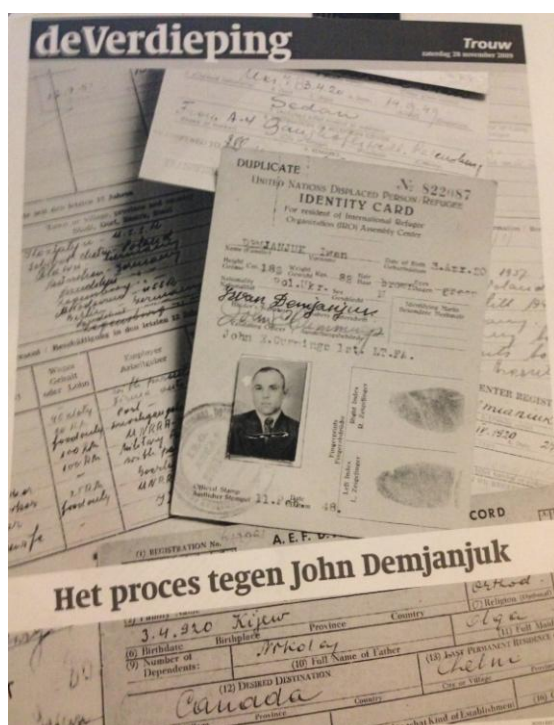
**Kamer debatteert
in hermetisch
afgesloten gebouw**

DEN HAAG, 29 febr. — Het gebouw van de Tweede Kamer was vandaag al vroeg vrijwel afgesloten door de politie. Alleen Kamerleden, journalisten, personeel en mensen die konden aantonen dat zij het gebouw moesten

Afbeelding 2: Afbeelding uit NRC Handelsblad – 29 februari 1972

De media hadden veel invloed op het proces rondom de Drie van Breda. Door de documentaire 'Begrijpt u nu waarom ik huil' - een omstreden documentaire die een ex-concentratiekampgevangene volgt, die onder medisch toezicht een psychotherapeutische behandeling met LSD ondergaat om zijn gruwelijke verleden te verwerken - en door de berichtgeving in de kranten werd het voor politici duidelijk op hoe veel verzet het vrijlaten van de Drie van Breda eigenlijk stuitte.

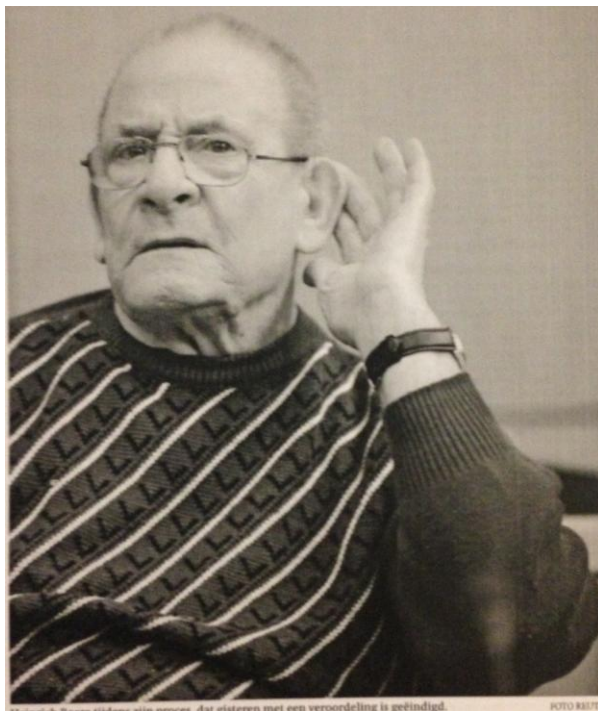
Voorbeelden van het beeldmateriaal van John Demjanjuk:

Afbeelding 3 (links): Afbeelding uit Trouw – 28 november 2009

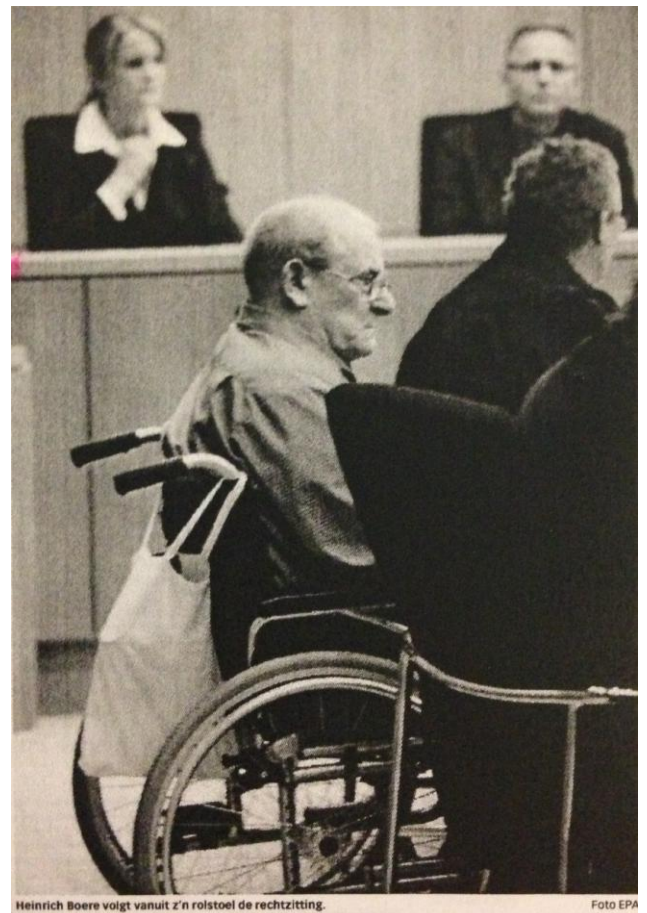
Afbeelding 4 (rechts): Afbeelding uit De Volkskrant – 13 mei 2011

Voorbeeld van het beeldmateriaal van Heinrich Boere:

Afbeelding 5: Afbeelding uit Trouw – 24 maart 2010

Afbeelding 6: Afbeelding uit De Volkskrant – 29 oktober 2009

3. Theoretisch Kader

Om het onderzoek naar de framing van de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers uit te kunnen voeren is begripsbepaling nodig. Welke rol speelt de taal bijvoorbeeld bij de interpretatie en betekenisgeving van sociale gebeurtenissen? Zoals bij de berichtgeving over de veroordeling van oorlogsmisdadigers, en de constructie van de werkelijkheid? Daarnaast wordt er besproken welke rol frames en framing hebben bij deze constructie van de werkelijkheid. Bij de berichtgeving over oorlogsmisdadigers speelt ook stereotypering een belangrijke rol, welke invloed heeft de stereotypering op de berichtgeving? En welke periodes van nasleep kent de Tweede Wereldoorlog en in hoeverre zijn die verschillende periodes terug te zien in de berichtgeving? Door deze vragen te beantwoorden kan er antwoord gegeven worden op de vraag: Wat is er vanuit de theorie bekend over de invloed van framing en stereotypering op de beeldvorming en berichtgeving van de oorlogsmisdadigers in de media?

3.1. Een kijk op de werkelijkheid

Ieder krantenbericht is opgebouwd uit woorden. Die woorden lijken er vooral te zijn om iets te verwoorden dat er is, woorden lijken de representatie van een stukje realiteit tot functie te hebben. Er bestaat echter ook een groep wetenschappers die daar een andere mening over heeft. De manier waarop zij denken valt onder de sociaal constructivistische benadering. Deze benadering gaat ervan uit dat er geen objectieve werkelijkheid bestaat, maar dat de mens zijn eigen werkelijkheid creëert door middel van woorden die gezien worden als betekenisdragers. (Nijhof, 2003, p. 16)

Woorden worden gebruikt om gedachten te vormen en ze overdraagbaar te maken. Door dit proces maken mensen betekenissen, interpreteren ze betekenissen van anderen en communiceren ze hun betekenissen met anderen. Door middel van woorden wordt de wereld beleefd, gecategoriseerd, benoemd en krijgt de wereld een betekenis. Doordat woorden in deze interpretatieve benadering gezien worden als betekenisdragers wordt de wereld niet simpelweg beschreven, maar gecreëerd. Middels verbale of non-verbale communicatie kan men deze constructie van de werkelijkheid vervolgens met elkaar delen (Nijhof, 2003, p.35).

3.1.1. Maatschappelijke problemen

De veroordeling van oorlogsmisdadigers is niet alleen een kwestie van justitie. Zoals bij de Drie van Breda goed duidelijk wordt is de hele maatschappij bij dit probleem betrokken. Maar wanneer is iets een maatschappelijk of sociaal probleem?

Joel Best (1990) definieert sociale problemen als volgt: Sociale problemen zijn sociaal geconstrueerd. Iemand claimt dat een bepaalde gebeurtenis of een bepaald verschijnsel een probleem is, en andere mensen reageren op dit probleem. Dit wordt ook wel claimsmaking genoemd. In zijn onderzoek noemt hij drie concepten die een belangrijke rol spelen bij claimsmaking: interests, resources en ownership. (Best, 1990, p.11-12)

- Belangen: de belangen die een claimsmaker in een bepaald onderwerp of een bepaald probleem heeft, geeft vaak duidelijk aan waarom een sociaal probleem is ontstaan. Als een sociaal probleem namelijk ‘succesvol’ is, kan een professional namelijk meer invloed of aanzien krijgen, daar heeft hij belang bij.
- Bronnen: als het belangengebied van de claimsmaker duidelijk is, dan is de volgende stap nodig. Iemand heeft expertise nodig en mensen om zijn claim aan te ‘verkopen’. Ze hebben hun bronnen dus nodig om een claim succesvol te laten zijn.
- Eigendom: het best behaalbare doel voor een claimsmaker om te behalen is het eigendom. Als ze zich eigenaar kunnen maken van het sociale probleem hebben ze ook de mogelijkheid om het sociale probleem op anderen over te brengen. Ze kunnen de publieke definitie van een sociaal probleem naar hun eigen hand zetten.

Daarnaast staan er volgens Joel Best vier sociale sectoren, de "Iron Quadrangle," centraal in de institutionalisering van sociale problemen (2007, p. 18-23):

- De media: zijn noodzakelijk om aandacht voor de problemen te vragen, maar de media hebben in hun eentje niet genoeg ‘macht’ om een probleem te institutionaliseren.
- Activisten: Bestaande sociale bewegingen maken zich eigenaren van bepaalde sociale problemen. Met de middelen die zij hebben (leiders, leden, budgetten)

en de ideologieën waar zij voor staan, kunnen zij voor bepaalde problemen opkomen

- Regering: de regering is essentieel voor de institutionalisering van een nieuw sociaal probleem. Politici en bureaucraten kunnen institutionalisering van het probleem steunen, of juist tegenwerken.
- Experts: zij kunnen een hoofdrol spelen in de institutionalisering van misdaden en sociale problemen. Hun expertise ondersteunt bepaalde interpretaties. Zij kunnen profiteren van nieuwe kansen voor publicaties, financiering, pers, enz.

Als deze vier onderdelen een aangedragen probleem ook daadwerkelijk als een probleem benoemen, dan wordt een sociaal probleem geïnstitutionaliseerd.

3.1.2. Het sociaal constructivisme

Aan het geven van betekenis aan een fenomeen of een tekst gaat een heel psychologisch proces vooraf. Van Gorp (2006, p. 89) beschrijft drie fases die plaatsvinden in het verwerkingsproces van gebeurtenissen of teksten:

- Allereerst nemen zintuigen iets waar, een fenomeen of tekst. De waargenomen elementen komen dan in het werkgeheugen terecht, ook wel korte termijngeheugen of actieve geheugen genoemd.
- De interpretatie van het fenomeen of de tekst gebeurt in een parallel verlopend proces door het leggen van verbanden tussen nieuwe en de verworven kennis in het lange termijngeheugen.
- Van Gorp geeft aan dat hiertoe semantische informatie over onder meer de verworven woordenschat, algemene kennis en het reeds verwerkte deel van de boodschap behoren, als ook informatie over gebeurtenissen, persoonlijke ervaringen en *scripts*, die logische gehelen van oorzaken, plannen en doelen aangeven. Volgens hem ontstaat zo, middels ontcijferen, opslaan en oproepen, de eigenlijke betekenis van de gebeurtenis of boodschap.

Om betekenis te geven aan een waarneming van een gebeurtenis moet deze eerst worden omgezet in taal. In de sociaal constructivistische benadering wordt ervan uitgegaan dat de betekenis van woorden niet in de woorden zelf besloten ligt, maar in de manier waarop ze gelezen worden, in de interpretaties die eraan gegeven worden

en de betekenis die er aan verbonden wordt. Doordat interpretaties te vinden zijn in geschreven en gesproken teksten, kunnen woorden in teksten als interpretaties worden gezien. Teksten zijn hierdoor geen rechtstreekse afbeeldingen van de werkelijkheid, maar eerder plaatsen van betekenisconstructie (Nijhof, 2003, p.150). Bij de manier waarop betekenis wordt gegeven aan een gebeurtenis, en de wijze waarop deze overgebracht wordt middels taal, speelt categorisering een cruciale rol. Iets kan namelijk ook altijd op een andere manier worden verwoord. Het gebruik van woorden is hiermee selectief. Taal is hiermee geen neutraal medium, maar kan ingezet worden om het denken, en daarmee het handelen, in een bepaalde richting te dirigeren (Van Gorp, 2006, p.73).

Nijhof is niet de enige die het sociaal constructivisme definieert. Ook Ian Hacking (1999) geeft een definitie van het concept. Volgens Hacking is een groot deel, zo niet alles, van onze dagelijkse ervaring en leefwereld sociaal geconstrueerd. De berichten die via de media circuleren zijn nooit een weerspiegeling van de realiteit, maar constructies die mede bepalend zijn voor deze realiteit. Hacking zet deze these om in een formule waarbij X staat voor alle mogelijke vormen van sociale constructies:

“X need not have existed, or need not be at all as it is. X, or X as it is at present, is not determined by the nature of things; it is not inevitable” (Hacking 1999, p. 6).

Vrij vertaald betekent dit dat sociale constructies niet onvermijdelijk zijn, niet hoeven te bestaan en niet gedetermineerd zijn door de karakteristieken van het onderwerp van deze sociale constructie. Sociale constructies, die zowel objecten als ideeën kunnen zijn, zijn dus contingent. Ideeën krijgen vorm door sociale gebeurtenissen, sociaal gezag en geschiedenis (Hacking 1999, p.7). Sommige constructivisten gaan verder en pleiten dat bepaalde constructies volledig fout zijn en radicaal getransformeerd moeten worden. Hacking (1999, p.7) volgt deze redenering niet omdat volgens hem het contingente karakter van sociale constructies niet automatisch inhoudt dat deze ook fout zijn. Deze bewering zou trouwens inhouden dat er zoiets bestaat als een echte, correcte werkelijkheid buiten sociale constructie.

Sociale problemen en oplossingen worden in een soort onderhandeling tussen betrokkenen telkens opnieuw geformuleerd, krijgen institutionele vormen en worden

uiteindelijk als algemeen geaccepteerd aspect van de samenleving gezien. In welke mate de reële natuurlijke en sociale wereld als verklarende factor kan worden beschouwd voor de acceptatie van bepaalde kennis of problemen, is binnen het sociaal-constructivisme een lastig punt. (Hacking, 1999, p.8).

Constructivisten stellen de rol van menselijke factoren in de wetenschap centraal. Volgens hen is wetenschap contingent en worden de resultaten ervan geconstrueerd door factoren zoals de cultuur van een wetenschappelijk instituut, de sociale omstandigheden waaronder onderzoek plaatsvindt of de taal waarin wetenschappelijke bevindingen tot uitdrukking komen. Hacking definieert constructivisme als volgt:

“Various sociological, historical and philosophical projects that aim at displaying or analysing actual, historically situated, social interactions or causal routes that led to, or were involved in, the coming into being or establishing of some present entity or fact”. (1999, p. 48)

Volgens Hacking zijn er verschillende elementen die sociaal geconstrueerd kunnen zijn (Hacking, 1999, p. 21-22) :

- Objecten: Objecten zijn items, die in de alledaagse zin van het woord in de wereld aanwezig zijn: mensen (bijvoorbeeld kinderen, zieke ouderen), acties (onderzoeken, diefstal) of materiële voorwerpen (rotsen, vliegtuigen).
- Ideeën: Met ideeën bedoelt Hacking de immateriële denkbeelden die mensen hebben: overtuigingen, concepties, theorieën. Ze kunnen privé zijn of gedeeld en worden bediscussieerd, uitgewerkt, verhelderd of bestreden.
- ‘Elevator words’: Elevator words zijn begrippen als “feit, waarheid, realiteit en kennis”. Hoewel de woorden wel een relatie met de werkelijkheid hebben, zijn het geen objecten; het zijn geen woorden als kind of rots. Evenmin zijn het ideeën; vanwege hun theoretische relatie met de werkelijkheid hebben ze een sterkere betekenis. Ze zijn in epistemologische en ontologische zin van een ‘hoger niveau’; deze woorden tillen het onderwerp waarop ze betrekking hebben dus naar een hoger betekenisniveau.

Deze drie elementen, die in zichzelf al geconstrueerd kunnen zijn, vormen volgens Hacking (1999) de bouwstenen van sociale constructen. Het zijn deze vervlochten elementen van objecten, ideeën en ‘*elevator words*’ die tot één geheel gevormd kunnen worden.

De theorie van Hacking (1999) over het sociaal constructivisme is een veelomvattendere theorie dan die van Nijhof (2003), die alleen naar het sociaal constructivisme op het gebied van taal kijkt, en zal om die reden dan ook in dit onderzoek worden gebruikt. Zoals Ian Hacking (1999, p.2.) opmerkt, is sociale constructie dus niet alleen toegepast op wereldse dingen, soorten en feiten, maar ook op onze overtuigingen over die dingen, soorten en feiten. Het gaat om de perceptie op bepaalde verschijnselen, wat als maatschappelijk problematisch wordt gezien. Fenomenen in onze maatschappij liggen niet zomaar vast, maar het product zijn van sociale bewegingen, de geschiedenis en verschillende ideologieën. (Hacking, 1999, p. 2)

Kijkend vanuit het sociaal constructivistisch perspectief zijn waarnemingen van mensen dus gekleurd door hun eigen beelden, ervaringen, relaties en cultuur. Mensen verschillen in hun visie van hoe de wereld in elkaar zit en wat belangrijk is. Tijdens het uiten van hun zienswijze wordt hun boodschap dan binnen een bepaald kader geplaatst. Dit proces wordt ook wel *framing* genoemd (Van Gorp, 2007, p. 13). Een *frame* kan hiermee gedefinieerd worden als een denk- en interpretatiekader. Alle mensen zien de werkelijkheid vanuit hun eigen frames. Het is een veelomvattend perspectief van waaruit de werkelijkheid wordt gestructureerd, betekenis krijgt en natuurlijk wordt gemaakt. De complexe wereld zoals die zich voor doet krijgt op deze manier structuur en betekenis. (Van Gorp, 2007, p. 13). In de volgende paragraaf wordt het proces van framing nader toegelicht.

3.2. Framing

De socioloog Erving Goffman was in 1974 de eerste die framing als theorie omschreef. (Reese, 2001, p. 7) In eerste instantie werd framing vooral genoemd in de antropologie, psychologie en sociologie, pas later werd de theorie ook in onder andere de economie, beleidswetenschap en communicatiewetenschap opgenomen. (Van Gorp, 2006, p. 45)

Het is lastig om een eenduidige definitie van framing te geven. Doordat framingonderzoek in verschillende disciplines toegepast kan worden, kent het verschillende verschijningsvormen. De verschillende onderzoekers die framing omschrijven hebben dan ook een andere mening over wat frames zijn en hoe ze te onderzoeken zijn. (Van Gorp, 2006, p. 21)

3.2.1. Definities van framing

Twee belangrijke auteurs op het gebied van framing zijn Robert Entman en Baldwin Van Gorp. Een van de belangrijkste definities van framing op het gebied van de communicatieve wetenschap is geformuleerd door Entman. In zijn essay 'Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm' (1993) geeft hij de volgende definitie van framing:

“Framing essentially involves selection and salience. To frame is to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text.” (Entman, 1993, p. 53)

Met andere woorden: framing is volgens Entman (1993) het selecteren en benadrukken van bepaalde aspecten die in de werkelijkheid worden waargenomen. Bepaalde informatie krijgt meer aandacht, zodat het sneller opgemerkt wordt, meer betekenis krijgt en de lezer ook langer blijft.

Entman geeft in zijn artikel (1993) niet alleen een definitie van framing, maar hij geeft ook een aantal verschillende functies van framing. De eerste functie is het definiëren van een bepaald probleem. De tweede functie is het diagnosticeren van de oorzaak van het probleem, hoe is het probleem ontstaan? De derde functie van frames is dat ze op een morele wijze oordelen over de effecten van de problemen. En de vierde en laatste functie is dat frames oplossingen geven voor het probleem en ze daarbij ook de effecten hiervan voorspellen. (Entman, 1993, p. 53)

Baldwin Van Gorp (2006) omschrijft framing net als Entman als een proces van selecteren en benadrukken. Door deze selectie en het benadrukken van bepaalde aspecten ontstaat de samenhang en de betekenis van een boodschap of nieuwsbericht:

“Framing is het proces waarbij een frame enerzijds bij de productie van een nieuwsbericht aangeeft welke elementen uit de waargenomen realiteit te selecteren, uit te sluiten, te benadrukken of aan te vullen, en anderzijds de ontvangers van context en een betekenissuggestie voorziet.” (Van Gorp, 2006, p. 46)

Van Gorp hanteert naast framing ook een definitie van de term 'frame':

Een frame is een standvastige, metacommunicatieve boodschap die het structurerende denkbeeld weergeeft dat een nieuwsbericht samenhang en betekenis verleent. (Van Gorp, 2006, p. 46)

Met standvastig doelt Van Gorp op het feit dat een frame volgens hem over een langere periode nauwelijks wijzigingen ondergaat, en dat het bij verschillende onderwerpen en thema's kan worden gebruikt zonder dat het frame verandert. (Van Gorp, 2006, p. 49)

Met de metacommunicatieve boodschap doelt Van Gorp op een frame dat in een nieuwsbericht duidelijk maakt wat de relatie is tussen een aantal samenhangende elementen. Op basis hiervan kan het nieuwsbericht worden geïnterpreteerd en begrepen. Anders uitgelegd: In een nieuwsbericht is er aan de ene kant een inhoudelijke boodschap, aan de andere kant is er het betrekkingaspect. Dat betrekkingaspect is het frame dat aangeeft hoe het nieuwsbericht opgevat moet worden. Deze vorm van (meta)communicatie helpt de lezer bij het structureren van het nieuwsbericht en bij het betekenisgeven van de realiteit. (Van Gorp, 2006, p. 52)

De metacommunicatieve boodschap manifesteert zich volgens van Gorp (2006, p.53) via *framing devices*, essentiële variabelen om frames te identificeren. Voorbeelden van zulke framing devices zijn metaforen, visuele beelden en stereotypen. Daarnaast omvatten frames ook *reasoning devices*. Deze devices samen definiëren het frame. (Van Gorp, 2006, p. 52) Als we naar de *reasoning devices* kijken kunnen we een link leggen met onderzoeker Robert Entman, de *reasoning devices* zijn de vier functies van frames die hij noemt: het definiëren van problemen, het vaststellen van de oorzaak, het vellen van een moreel oordeel en het naar voren schuiven van een

oplossing. (Entman, 1993, p.53)

Zowel Entman (1993, p. 56) als Van Gorp (2006, p. 337) denken dat frames een grote invloed uitoefenen op het publiek, oftewel: de lezers van een nieuwsbericht.

Verschillende studies hebben aangetoond de manier waarop het publiek op een tekst reageert voor een groot deel is beïnvloed door framing. (Entman, 1993, p.56)

3.2.2. Framing als onderzoeksmethode

Van Gorp geeft in zijn essay verder nog aan dat uit ieder framingonderzoek naar voren moet komen dat er een poging is ondernomen om een frame of meerdere frames concreet te benoemen. (Van Gorp, 2006, p.337) Het detecteren en identificeren van frames maakt dan ook de kern uit van de meeste framingstudies.

Als we verschillende framingonderzoeken naast elkaar leggen zien we dat onderzoekers over het algemeen twee types frames weergeven: issueframes en generieke frames. Issueframes zijn enkel van toepassing op een specifiek onderwerp. Generieke frames overstijgen een specifiek onderwerp en zijn toepasbaar op verschillende thema's. (De Vreese, 2005, p. 55) In dit onderzoek is er sprake van issueframes, omdat deze frames die uit dit onderzoek naar voren komen alleen toepasbaar zijn op de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers.

Voor de rest van dit onderzoek baseer ik mij op de theorie van Baldwin Van Gorp over framing en kwalitatieve inhoudsanalyse. Van Gorp gaat verder met zijn theorie waar Robert Entman stopt. In zijn framingmodel voor nieuwsberichtgeving maakt Van Gorp een onderscheid tussen de productiezijde en de perceptiezijde van het framingproces. (Van Gorp, 2006, p.68) Framing maakt het volgens Van Gorp (2006) namelijk mogelijk om drie verschillende zaken te bestuderen: nieuwsproductie, het nieuws zelf en de perceptie van nieuws. Ik zal in mijn onderzoek vooral aandacht hebben voor het nieuws zelf, voor de manier waarop frames zich in nieuwsberichten manifesteren.

Van Gorp heeft in verband met het framingproces nog een belangrijke uitspraak gedaan, namelijk dat framing inherent is aan het proces van nieuwsproductie. De framingbenadering veronderstelt dat mediamakers bij de constructie van nieuws

bewust of onbewust frames toepassen. Tussen de realiteit en de berichtgeving zit een proces van interpretatie en logisch ordenen. (Van Gorp, 2006, p. 58)

Van Gorp benadrukt ten slotte nog dat frames volgens hem geen mentale structuren in de hoofden van het publiek of van de mediamakers zijn:

“Frames zijn niet bij voorbaat vanuit de situaties waarover de media verslag uitbrengen gegeven, maar ze behoren tot onze cultuur en worden 'tastbaar' als ze zich via allerlei framing en reasoning devices in mediaboodschappen manifesteren.” (Van Gorp, 2006, p. 337).

3.3. Stereotypering

Deze paragraaf is verbonden met de framingtheorie en het sociale-constructieperspectief. Framing van onderwerpen houdt kort gezegd in dat de manier waarop iets gepresenteerd wordt, invloed heeft op oordelen en keuzes over een onderwerp. Framing speelt een belangrijke rol bij beeldvorming, maar het is lastig om frames tastbaar te maken. Zoals in paragraaf 3.2 al is aangegeven brengt framing de essentie van een onderwerp naar voren, een frame geeft dus richting. Door de manier waarop een incident of fenomeen gepresenteerd wordt, onder andere met retorische stijlmiddelen, worden bepaalde interpretaties bevorderd en andere juist afgeremd. Stereotypering is zo'n stijlmiddel en geeft richting aan bepaalde interpretaties. (Vanderveen, 2011, p. 423) Stereotypering is dus verbonden met de framingtheorie, omdat een stereotype net als een frame een onderwerp een bepaalde richting op stuurt en die richting ook beïnvloedt.

3.3.1. Mentale representaties

Stereotypen kunnen worden gezien als de mentale representaties die mensen hebben voor de leden van een groep (bijvoorbeeld ras of etnische groepen, geslacht, etc.). Deze mentale representaties overdrijven meestal de verschillen tussen groepen en minimaliseren de verschillen van de mensen binnen dezelfde groep (MacLin, 2006, p. 197).

De term stereotype komt voor het eerst voor in het boek *Public Opinion* van Lippmann (1922). Volgens Lippmann zijn stereotypen een algemene cognitieve

structuur, waartoe de vergissingen en vooroordelen in onze opvattingen van de wereld kunnen worden gerekend. Stereotypen zijn beelden in ons hoofd, die worden gebruikt om betekenis te geven aan het gedrag van anderen (Lippmann, 1922, p.67).

Stereotypering vormt een belangrijk onderdeel van het beeldvormingsproces. Brehm, Mervielde, Van Hiel, Kassin en Fein geven in hun boek *Sociale psychologie* (2007) de volgende definitie van stereotypering : ‘Stereotypering is een opvatting die een groep personen met bepaalde groepseigenschappen associeert’. Stereotypen kunnen verschillende oorzaken hebben. Vanuit historisch perspectief vloeien stereotypen voort uit vroegere gebeurtenissen. Vanuit sociaal-cultureel perspectief zijn stereotyperingen te verklaren door echte verschillen tussen sociale groepen die bijdragen tot waargenomen verschillen (Brehm e.a., 2007, p. 137).

Oakes, Haslam & Turner (1994) definiëren stereotypering als het proces van het toeschrijven van karakteristieken aan mensen op basis van hun lidmaatschap van een groep of gedeelde meningen over personen, meestal persoonlijke karaktertrekken, maar veelal ook gedragingen van een groep mensen.

Bovenstaande definities geven aan dat stereotypering een vorm van generalisatie is. We oordelen over individuen op basis van de groep waartoe zij behoren. Er bestaan opvattingen over bepaalde groepen, die automatisch worden toegeschreven aan individuen die tot deze groep behoren. In het boek *Stereotyping and Social reality* benadrukken Oakes e.a. (1994, p.102) de relatie tussen stereotypen en de realiteit. Zij geven aan dat het belangrijk is om onszelf eraan te blijven herinneren dat stereotypen de vertegenwoordiging zijn van groepen.

Walter Lippmann verduidelijkt in zijn boek *Public Opinion* (1922) nog het een en ander over de relatie tussen cultuur en stereotypering:

“For the most part, we do not first see and then define, we define first and then see. In the great blooming, buzzing, confusion of the outer world we pick out what our culture has already defined for us, and we tend to perceive that which we have picked out in the form stereotyped for us by our culture”
(Lippmann, 1950, p.50).

Volgens Lippmann ziet de mens wat de cultuur al voor hem gedefinieerd heeft. Dit beeld wordt gevormd door bepaalde stereotypen. (Lippmann, 1950, p.23).

Stereotypering helpt mensen om de wereld om zich heen te begrijpen en enigszins te ordenen. (Lippmann, 1950, p.59).

3.3.2. De ideale dader en het ideale slachtoffer

In deze scriptie zijn er twee stereotypen die een belangrijke rol spelen. De stereotype dader, en de stereotype slachtoffer. Koetsenruijter en Vanderveen (2009, p. 7) beschrijven een ideaal slachtoffer als iemand die een normaal leven leidt, bijvoorbeeld door naar school te gaan of te werken. Het kan het slachtoffer dan ook niet kwalijk worden genomen dat hij of zij op het moment van de misdaad op de bepaalde locatie was. Als de, voor hem of haar onbekende dader, aanvalt, werkt het slachtoffer tegen, om zichzelf te beschermen.

Nils Christie (1986) benoemt een aantal eigenschappen/kenmerken van een slachtoffer, die ervoor zorgen dat het slachtoffer ten opzichte van de dader een ideaal slachtoffer lijkt te zijn:

1. Het slachtoffer is zwak in relatie tot de dader. Het ideale slachtoffer is hoogstwaarschijnlijk vrouw, ziek, heel oud of heel jong. (een combinatie van deze factoren is ook mogelijk)
2. Het slachtoffer is ten tijde van het slachtofferschap bezig met legitieme of zelfs deugdzame activiteiten.
3. Het slachtoffer valt niets te wijten, hij kent geen enkele schuld voor wat er gebeurd is.
4. Het slachtoffer kent de dader niet.
5. De dader is groot en slecht; het misdrijf is een gevolg van zijn intentie het slachtoffer moedwillig schade te berokkenen en deze intentie is een onderdeel van zijn slechte en onverbeterlijke karakter.
6. Het slachtoffer heeft de juiste combinatie van macht, invloed en sympathie om zich het slachtofferschap toe te eigenen.

Dus volgens Christie is een 'ideaal slachtoffer' iemand die zwakker is dan de onbekende dader, en moeite heeft gedaan zichzelf te beschermen – door niet te komen

op een plek waar hij of zij niet hoorde te komen, bijvoorbeeld. Als we naar de oorlogsmisdadigers kijken die in dit onderzoek zijn opgenomen kunnen we concluderen dat geen van hen per definitie een ideaal slachtoffer is, maar er kunnen wel verschillende aspecten aan hen toegekend worden. Heinrich Boere en John Demjanjuk voldoen bijvoorbeeld aan het eerste kenmerk: ze zijn namelijk oud en ziek. Daarnaast is het nog de vraag of de oorlogsmisdadigers ten tijde van het plegen van de misdaad bezig waren met iets wat legitiem was, en dat ze daar nu achteraf voor worden gestraft. Dit komt overeen met het tweede aspect dat Christie (1986) van een ideaal slachtoffer geeft.

Ook van de dader wordt vaak een stereotype gevormd. Kwaad, wreed en koelbloedig zijn eigenschappen die Reijnders (2005, p. 643) aan een dader toedicht. Hoe meer een verdachte op een stereotype lijkt, des te sneller het publiek er een dader in herkent en de volledige verantwoordelijkheid bij hem of haar legt (Christie, 1986, p.18).

Vanderveen en Koetsenruijter (2009, p.9) geven in hun artikel een kort, maar duidelijk antwoord op de vraag: Wat is de stereotype dader?

“The offender is constructed as evil, cruel, cold-blooded – or hot-headed”
(Vanderveen & Koetsenruijter, 2009, p.8)

Mensen kunnen zich aan de hand van deze definitie met de dader identificeren, of wat veel vaker voorkomt: zich er tegen af zetten.

De informatie die in de media over daders en slachtoffers wordt gegeven, zal niet door iedereen hetzelfde worden opgevat. De ene persoon kan zich meer betrokken voelen met het slachtoffer of de dader dan de ander.

Als we de oorlogsmisdadigers in een bepaalde categorie in willen delen wordt er in deze scriptie in het geval van slachtoffers echter niet gesproken over het stereotype slachtoffer dat we kennen. In de berichtgeving rondom de verschillende oorlogsmisdadigers wordt er namelijk niet getwijfeld over de vraag of zij wel daders zijn. Zowel de Drie van Breda, John Demjanjuk als Heinrich Boere zijn misdadigers, daar zijn ze voor veroordeeld en daar is geen twijfel meer over mogelijk. Zij voldoen

als geen ander aan de definitie van Koetsenruijter en Vanderveen (2009).

De media bestempelden de oorlogsmisdadigers vooral als daders. Historisch gezien is dit ook te verklaren, de oorlogsmisdadigers maakten slachtoffers en waren de ‘slechteriken’ van de oorlog. Ze werden vooral gezien als daders, niet als slachtoffers. Maar binnen het ‘dader’ zijn onderzoek ik in deze scriptie hoe de oorlogsmisdadigers in de media worden geframed en welk beeld er van hen gevormd wordt. Wordt er alleen maar gesproken over het veroorzaken van leed en het maken van slachtoffers, of worden de oorlogsmisdadigers zelf ook wel eens neergezet als slachtoffer?

3.4. Nasleep van de oorlog in Nederland

De Tweede Wereldoorlog speelt nog altijd een grote rol in Nederland. Mensen zijn, bijna 70 jaar na de bevrijding, nog altijd aangeslagen van wat er in 1940-1945 is gebeurd. De nasleep van de oorlog in Nederland kent verschillende periodes. In deze paragraaf bekijk ik welke periodes en fases Chris van der Heijden, Jolande Withuis en Harald Fühner onderscheiden. Zien we de veranderingen in de nasleep van de Tweede Wereldoorlog terug? En in hoeverre spelen die veranderingen een rol in de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers?

3.4.1. Dat nooit meer

Chris van der Heijden deelt de nasleep van de oorlog in zijn boek *Dat nooit meer* (2011) op in vier periodes: In de eerste periode, vlak na de oorlog, was iedereen in de bevrijdingseuforie. Deze periode vindt plaats tussen 1945 en 1949. In de tweede periode, die aan het begin van de jaren vijftig begint en tot ongeveer 1960 duurt, stond onvrede over het herstel centraal. In deze periode kregen oorlogsmisdadigers een nieuwe kans en mochten zich proberen te bewijzen. (Van der Heijden, 2011, p. 5) Vanaf de jaren '60 tot begin jaren 80 (periode 3) vindt er een grote kentering plaats. Het oorlogsverhaal verplaatst zich van degenen die de oorlog hadden gevoerd naar degenen die de gebeurtenissen hadden ondergaan. Deze bewering van Van der Heijden (2011) wordt ondersteund door Chris Vos. In zijn boek *Televisie en bezetting* zegt hij:

“Tussen 1965 en 1975 zijn er aanzienlijke verschuivingen te zien in het beeld van de bezetting. (...) Het slachtoffer van de Tweede Wereldoorlog en zijn

(soms nog steeds voortdurende) lijden kwamen in het centrum van de publieke aandacht te staan.” (Vos, 1995, p. 153)

In *Dat nooit meer* omschrijft Chris van der Heijden (2011) ook nog een vierde periode (1981 en later). In deze periode wordt de oorlog losgekoppeld van de daadwerkelijke gebeurtenissen en wordt de oorlog te pas en te onpas gebruikt. De oorlog werd het referentiepunt om allerlei situaties mee te bestrijden, ‘Het is de schuld van de oorlog’. (Van der Heijden, 2011, p. 8) Vooral in periode 3 en 4 is er meer aandacht voor de slachtoffers en in periode 4 is er steeds meer belangstelling voor de beweegredenen van de daders. (Van der Heijden, 2011, p.446)

Van der Heijden geeft het verband tussen de nasleep van de Tweede Wereldoorlog en framing als volgt weer:

“Zowel de vroegste beschrijvingen als het vanaf de jaren zestig ontstane beeld van de oorlog waren duidelijk van toon en inhoud. Met gebruikmaking van later populaire termen zou je in dat verband van zwart-wit kunnen spreken. Verhalen in dergelijke contrastrijke kleuren hebben echter niet altijd gedomineerd. Vooral in de jaren vijftig en opnieuw vanaf het begin van het eind van de twintigste, begin eenentwintigste eeuw werd anders over de oorlog gedacht.” (Van der Heijden, 2011, p. 9)

3.4.2. Naspel

Van der Heijden is niet de enige die over de nasleep van de oorlog heeft geschreven. Harald Fühner doet in zijn boek *Nachspiel* (2005) uitgebreid verslag van de Nederlandse politiek en de vervolging van oorlogsmisdadigers en collaborateurs tussen 1945 en 1989. Hij vertaalt de nasleep van de oorlog op het politieke en juridische vlak.

Direct na de bevrijding in 1945 kwam er in Nederland in opdracht van de regering in Londen een Bijzondere Rechtspleging voor de vervolging van oorlogsmisdadigers. Bij het opzetten van deze bijzondere rechtspleging werden er twee belangrijke vragen gesteld. Namelijk, hoe hard of hoe mild moet er gestraft worden? En wat is het doel van die straffen? (Fühner, 2005, p. 14)

Fühner (2005) licht in zijn boek enkele begrippen toe. In juridische zin heeft een oorlogsmisdadiger geen misdaad begaan tegen de zeden en gebruiken van de oorlog, maar er is wel sprake van volkerenmoord (wegvoeren van de Joden), een misdaad tegen de mensheid dus. Onder collaboratie wordt een verwerpelijke maatschappelijke samenwerking met de bezetter verstaan. Dit kan bijvoorbeeld gaan om Nederlandse verraders, dwangarbeiders in Duitsland of NSB'ers (leden van de politieke partij). Onder een misdrijf werd ook het meewerken of letterlijk uitleveren van goederen en mensen aan de vijand verstaan. (Fühner, 2005, p.20).

Fühner (2005) noemt in zijn boek vijf fasen waarin de vervolging en de processen rondom oorlogsmisdadigers en de nasleep van de oorlog zijn op te delen.

Fase 1. De fase van de bestraffing (1945 – 1948)

In deze fase, direct na de bevrijding, werd er begonnen met het bestraffen van oorlogsmisdadigers. Er werd vanuit Londen een passende wetgeving opgelegd. De wet Bijzondere Rechtspleging. Er werden zo'n 100.000 mannen en vrouwen geïnterneerd. Het onderzoek en de vervolging van de gedetineerden was lastig, Dit leidde tot een chaotische situatie, en het werd een zware last voor de volgende periode, om op de juiste manier te berechten. (Fühner, 2005, p. 435 – 437)

Fase 2. De fase van de genade (1948 – 1962)

In 1948 gaat de vervolging van de oorlogsmisdadigers een tweede hoofdstuk in. De fase van de genade begint, en die duurt voort tot 1962. In 1948 besteeg Juliana de troon en straffen voor oorlogsmisdadigers werden minder. Oorlogsmisdadigers werden gelijk getrokken met gewone criminelen en kregen dus ook een gewone berechting. Specifiek voor de situatie van de Vier/Drie van Breda volgt er bij iedere gebeurtenis een maatschappelijke discussie. Slachtoffers en nabestaanden zijn op grote schaal betrokken bij de processen. (Fühner, 2005, p. 437 – 441)

Fase 3. De fase van de tweede bewustwording (1959 – 1972)

In 1959 gaat de fase van de tweede bewustwording van start. De tussen 1957-1962 begonnen kwestie van gratie voor oorspronkelijk ter dood veroordeelde nazimisdadigers en collaborateurs bleef grotendeels uit de publieke aandacht. De

uitzondering hierop zijn De Vier (later de Drie) van Breda. Zij werden uitgebreid in de media besproken en er was veel aandacht voor hen. In november 1959 werd er begonnen met de verdere afwikkeling van de Bijzondere Rechtspleging. Dat was dus al voordat de fase van de genade was afgelopen. Het gaat in de fase van de tweede bewustwording steeds minder om de gevangenen zelf, maar steeds meer om de hogere juridische waarden van het proces. (Fühner, 2005, p. 441 – 443)

Fase 4. De fase van de blokkade (1972 – 1979)

In deze fase, de fase van de blokkade, waarin men nog niet bereid was om te vergeven, laaide de discussie rondom de Drie van Breda opnieuw op. Minister van Agt wilde het verzoek tot gratie van de Drie inwilligen, maar stuitte op een groot maatschappelijk protest. Vrijlating zou de slachtoffers en nabestaanden geen genoegdoening geven. In hun ogen geldt: eens schuldig is altijd schuldig. In deze periode kwam ook de discussie op gang over de Nederlandse rol in de Tweede Wereldoorlog. Nederland zou te passief geweest zijn ten opzichte van de Jodenvervolgung en Nederland zou zich overmatig aangepast hebben aan de bezetter. (Fühner, 2005, p. 443 – 445)

Fase 5. De fase van de berusting en de doorbraak (1979 – 1989)

In de laatste fase die Fühner (2005) bespreekt, de fase van de berusting en de doorbraak, wordt duidelijk dat de discussie rondom de rol en het functioneren van Willem Aantjes een dubbel karakter heeft. Er is sprake van de openbare opwindning en de fundamentele vraag in deze affaire is of Aantjes aan de goede of aan de slechte kant thuis hoort. Een bevredigend antwoord op deze vraag is echter uitgebleven. De val van Aantjes was zo complex, en de motieven die Aantjes bewogen hebben of zouden kunnen bewegen waren zo veelzijdig, dat ze niet voor een duidelijke analyse vatbaar waren.

Tot slot was er in deze periode steeds meer sprake van een ontspannen sfeer tussen verschillende belangengroepen. Er waren minder protesten en onenigheid. De fase van berusting en de doorbraak laat duidelijk een wisselspel zien tussen de perceptie van de Bijzondere Rechtspleging en de algemene ontwikkelingen in de omgang met de bezetting. De Bijzondere Rechtspleging heeft in zekere zin gefaald, omdat er met dit systeem alleen maar individuele misdadigers bestraft kunnen worden. Het hele

systeem kon met de Bijzondere Rechtspleging niet berecht worden en daar kon de staat dus maar weinig tegen doen. (Fühner, 2005, p. 445 – 449)

3.4.3. Erkenning

Sociologe Jolande Withuis benoemt in haar boek *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (2002) ook verschillende fases in de nasleep van de oorlog. In haar boek analyseert zij hoe in de Nederlandse geestelijke gezondheidszorg het onderwerp ‘oorlog’ sinds de bevrijding aan de orde is geweest. Withuis kijkt, gedeeltelijk in overeenkomst met Van der Heijden en Fühner, naar de psychische nasleep van de oorlog. Van der Heijden (2011) gaat, naast de psychische nasleep, nog veel uitgebreider op diverse thema’s, zoals bijvoorbeeld slachtofferschap, beeldvorming, wederopbouw en geschiedenispolitiek, in.

Fase 1. 1946 – 1966: De oorlog verdwenen

Dit is de fase die zich direct na de oorlog afspeelt. De psychische gevolgen die de oorlog op de lange termijn op mensen zou hebben waren voorzien. De Nederlandse psychiatrie was redelijk voorbereid op het uitbreken van paniek onder de Nederlandse bevolking. Het grootste deel van de kennis was gebaseerd op informatie en ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog. Maar met concentratie- en vernietigingskampen hadden artsen geen ervaring. (Withuis, 2002, p. 19). Hoewel er verschillende soorten kampen zijn, dacht psychiater J. Tas in 1946 dat de psychologische belasting hoe dan ook groot geweest moet zijn en dat deze gevolgen zeker niet onderdoen voor de gevolgen van het daadwerkelijke ‘vechten’. De grootste zorg lag bij morele verwildering.

“Naast begrip voor de aanpassingsproblemen van landgenoten die gruwelijke jaren achter zich hadden of dierbaren hadden verloren, heerste er de bezorgdheid over wat heette de ‘geestelijke oorlogsschade’: haat- en wraakgevoelens; overprikkelde genotzucht en agressie; gedemoraliseerde arbeiders die liever zwart handelden dan werken; jarenlange scholing in sabotage, ontduiking en wantrouwen; gebrekkig besef van mijn en dijn; verloren eerbied voor wet en Overheidsgezag.” (Withuis, 2002, p. 23-24)

Tot slot wordt het in deze fase duidelijk dat mensen de oorlog proberen te vergeten. Oorlog werd in gesprekken met patiënten niet genoemd, men zweeg erover. Volgens Lekkerkerker, die in 1955 terugblijkt op het eind van de jaren 40, heeft dit een reden: *“Tegenover de ‘overweldigende vloed van problemen’ hadden de ‘onvolledige en vaak door de oorlog gehavende geestelijk-hygiënische voorzieningen’ na de bevrijding bijna machteloos gestaan.”* (Withuis, 2002, p. 31)

Het inzicht dat een groot deel van de slachtoffers van onder andere concentratiekampen sneller herstelde dan gedacht groeide. Er was te weinig rekening gehouden met het aantal slachtoffers dat zichzelf wist te herpakken en uit zichzelf kon herstellen. Er moest onderscheid gemaakt worden tussen die zelfregulerende getroffen en de psychisch minder weerbare types, die aan hun ervaringen dreigden onderdoor te gaan. (Withuis, 2002, p. 32)

Fase 2. 1966 – 1980: De oorlog herontdekt

In 1966 werd duidelijk hoeveel er in stilte onder de oorlog werd geleden. Psychiater Eddy de Wind maakte in 1949 een analyse van de aanpassingsmechanismen van mensen onder extreme omstandigheden. De Wind stelde dat de tegenstrijdigheid van vernietigingskamp en werkkamp mensen deed slingeren tussen hoop en vrees. Naarmate de functie van het werkkamp in het laatste deel van de oorlog belangrijker werd, nam de hoop toe en daarmee de overlevingskans. De shock bij de aankomst kon dienen als een vorm van bescherming tegen de chaos. Vervolgens was de beste strategie om zich volledig op het hier en nu te richten, onopvallend, zonder verzet, om te overleven, en geen energie te verspillen aan denken over de dood of de wereld buiten het kamp. Volgens De Wind was het van belang dat men na de oorlog in een begripvolle omgeving terecht moest komen om te kunnen herstellen. Als deze mensen niet in de juiste omgeving terecht zouden komen, dan was het mogelijk dat de mensen de ervaringen niet meer van zich af wisten te schudden. *“De buitenwereld bleef echter teleurstellen en dat verklaarde problemen die later optraden, omdat men bleef volharden in niet te vervullen illusies.”* (De Wind, 1966, p. 291, geciteerd naar Withuis, 2002)

De Wind was niet de enige die deze constatering deed, het bleek dat veel mensen nog dagelijks last hadden van hun verleden. In 1972 kwamen de psychische gevolgen van

de oorlog nog duidelijk naar voren bij het verzoek tot gratie voor De Drie van Breda. Het voorstel van Van Agt werd van tafel geveegd door de emoties die naar boven kwamen bij nabestaanden en slachtoffers van de oorlog. (Withuis, 2002, p. 42)

Halverwege de jaren 70 werd duidelijk dat de oorlog op zijn retour was. De trauma's uit de concentratiekampen waren al die tijd verborgen geweest, maar waren nu naar boven gekomen. (Withuis, 2002, p.46) Tot het begin van de jaren 80 is men bezig geweest met de vraag: *“Hoe heet het waaraan de oorlogsslachtoffers lijden en wie lijden daaraan?”* (Withuis, 2002, p. 50) Er werd gezocht naar behandelingen en oplossingen voor de trauma's en het leed dat nog steeds een grote rol speelde.

Fase 3. Na 1980: Wij ook!

Vanaf de jaren 80 en later meldden zich steeds meer mensen die ook meenden aan een oorlogstrauma te leiden. Een tweede generatie slachtoffers kwam naar voren. Het ging hierbij over de jongste joodse overlevenden. Toen zij in de concentratiekampen zaten waren ze nog zo jong, dat men dacht dat ze er niets van hadden meegekregen. Dit bleek echter niet zo te zijn, ook zij hadden een trauma opgelopen. (Withuis, 2002, p. 64)

In tweede instantie bleek de tweede generatie oorlogsslachtoffers te verschuiven naar kinderen die vlak na de oorlog zijn geboren. Tineke Wibaut-Guilonard overleefde verschillende kampen als politiek gevangene. Zij omschreef deze tweede generatie als een van de eersten. Dit deed ze als volgt:

“Een generatie die zonder meer in volstrekt neurotiserende omstandigheden is opgevoed, namelijk met ouders (of een ouder) die geen normale geluksgevoelens konden beleven, niet konden geloven in de zekerheid van de dag van morgen en zich nog steeds schaamden voor het feit dat ze nog leefden, of ander wel voor de vernederingen die ze hadden moeten ondergaan.” (Withuis, 2002, p. 65)

De verschillende fases die Van der Heijden, Fühner en Withuis beschrijven kunnen we met elkaar vergelijken. In onderstaande tabel is een overzicht van de verschillende periodes die de auteurs benoemen gegeven.

Chris van der Heijden	Harald Fühner	Jolande Withuis
1945 – 1949: Mensen zijn in euforie en blij met de bevrijding.	1945 – 1950: Fase van het bestraffen, oorlogsmisdadigers worden berecht.	1945 – 1966: In deze periode lijkt de oorlog langzaam te verdwenen. Er werden veel psychische
1950 – 1960: Er is onvrede over het herstel na de oorlog.	1950 – 1960: Fase van Genade, straffen worden minder en misdadigers anders berecht.	ziekten verwacht, maar men verzweeg de oorlog. Daarnaast herstelden mensen ook uit zichzelf.
1960 – 1980: De aandacht verplaatst van de daders en de gebeurtenissen in de oorlog naar de slachtoffers en hoe zij hebben geleden.	1960 – 1972: Fase van bewustwording, het gaat steeds minder om de gevangenen zelf, maar steeds meer om de hogere juridische waarden van het proces. 1972 – 1979: Fase van de Blokkade, er zijn veel emotionele protesten en de slachtoffers komen centraal te staan.	1966 – 1980: In deze periode is de oorlog terug, het blijkt dat veel mensen in stilte hebben geleden aan de gevolgen van de oorlog. Nederland had via de trauma's uit de concentratiekampen en op basis van hun verleden de oorlog herontdekt.
1981 en later: De oorlog wordt losgekoppeld van de daadwerkelijke gebeurtenissen en krijgt de schuld van alles. Er komt meer aandacht voor de daders.	1980 – 1989: Fase van Berusting en Doorbraak, in deze fase is er steeds meer een ontspannen sfeer tussen verschillende belangengroepen. Er waren minder protesten en onenigheid.	1980 en later: Er komt een nieuwe generatie oorlogsslachtoffers: kinderen van na de oorlog die door getraumatiseerde ouders zijn opgevoed. Daarnaast willen mensen erkenning. Er is geen schaamte meer. Zonder erkenning kunnen de mensen hun trauma's niet of nauwelijks verwerken.

In de periode van 1960 – 1980 noemen de drie auteurs het emotionele leed dat veroorzaakt is door de oorlog. Van der Heijden legt de focus op het leed dat is veroorzaakt en geeft aan dat de focus van de misdadigers naar de slachtoffers verschuift. Harold Fühner geeft aan dat er steeds meer emotionele protesten komen en dat de slachtoffers centraal komen te staan. Jolande Withuis constateert dat er in de periode tussen 1960 en 1980 steeds meer duidelijk wordt hoeveel mensen in stilte hebben geleden aan de gevolgen van de oorlog en dat ze daar veel meer last van blijken te hebben dan werd gedacht. Bovenstaande legitimeert de keuze om te kijken naar de berichtgeving over oorlogsmisdadigers rond de jaren 70. Het verzoek van minister Van Agt voor de vrijlating van De Drie van Breda in 1972 is een goed voorbeeld van zo'n proces. Om een vergelijking te kunnen maken is er daarnaast gekozen voor een analyse van de berichtgeving over John Demjanjuk en Heinrich Boere, waar de focus juist weer meer op de daders ligt. De vergelijking van berichtgeving over de oorlogsmisdadigers uit de verschillende periodes geeft antwoord op de vraag in hoeverre de fases van de nasleep van de oorlog terug te zien zijn in de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers.

3.5. Samenvattend

Op antwoord te kunnen geven op de vraag wat er vanuit de theorie allemaal bekend is over de invloed van framing op de berichtgeving over oorlogsmisdadigers heb ik verschillende aspecten bekeken. De constructie van sociale en maatschappelijke problemen heeft een sterk verband met de theorie van framing.

Framing past binnen de constructionistische zienswijze op maatschappelijke problemen, zoals die onder andere door Loseke (2003, p.7) wordt voorgesteld. De diversiteit aan actoren die vanuit verschillende frames via de media signalen afgeven over de “feitelijke” toestand, kan zijn sporen nalaten in de wijze waarop de ontvangers van de mediaberichtgeving die informatie omzetten naar opinies, opvattingen, gevoelens en probleembesef. Vervolgens verbinden deze ontvangers, de lezers van de kranten, deze informatie met reeds aanwezige opinies, opvattingen en gevoelens om tot een nieuw probleembesef of een nieuwe mening te komen.

Een bepaalde situatie of een vorm van gedrag kan met behulp van frames als een probleem worden gedefinieerd. En of de gepresenteerde situatie daadwerkelijk als een sociaal probleem gezien wordt, is afhankelijk van de macht en het beleid van de claimsmakers, die het frame onder de aandacht moeten brengen. (Hacking, 1999, p. 2). Als we vervolgens verder kijken naar de invloed van frames, zien we het volgende: zowel Entman (1993, p. 56) als Van Gorp (2006, p. 337) denken dat frames een grote invloed uitoefenen op het publiek, oftewel: de lezers van een nieuwsbericht. Verschillende studies hebben aangetoond dat de manier waarop het publiek op een tekst reageert door framing kan worden beïnvloed. Zoals in paragraaf 3.2 naar voren is gekomen, brengt framing de essentie van een onderwerp naar voren, een frame geeft dus richting. Door de manier waarop een incident of fenomeen gepresenteerd wordt, onder andere met retorische stijlmiddelen, worden bepaalde interpretaties bevorderd en andere juist afgeremd. Stereotypering is zo'n stijlmiddel en geeft richting aan bepaalde interpretaties en is dus van belang als we de berichtgeving in de media willen analyseren. Als we de oorlogsmisdadigers in een bepaalde categorie in willen delen, er een stereotype aan toe willen kennen, dan wordt er in deze scriptie in het geval van slachtoffers niet gesproken over het stereotype slachtoffer dat we kennen. In de berichtgeving rondom de verschillende oorlogsmisdadigers wordt er niet getwijfeld over de vraag of zij wel daders zijn. Historisch gezien is dit ook te verklaren, de oorlogsmisdadigers maakten slachtoffers en waren de 'slechteriken' van de oorlog. Ze werden vooral gezien als daders, niet als slachtoffers. Maar binnen het 'dader' zijn onderzoek ik in deze scriptie hoe de oorlogsmisdadigers in de media worden geframed en welk beeld er van hen gevormd wordt. Wordt er alleen maar gesproken over het veroorzaken van leed en het maken van slachtoffers, of worden de oorlogsmisdadigers zelf ook wel eens neergezet als slachtoffer? Tot slot de nasleep van de oorlog, hoe mensen zich voelen en hoe mensen denken over de oorlog werkt door in bepaalde frames en berichtgeving over de oorlogsmisdadigers. De vergelijking van berichtgeving over de oorlogsmisdadigers uit de verschillende periodes die Withuis, Fühner en Van der Heijden onderscheiden, geeft antwoord op de vraag in hoeverre de fases van de nasleep van de oorlog terug te zien zijn in de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers.

4. Onderzoeksmethode

De centrale onderzoeksvraag van deze scriptie is: *: Hoe worden de oorlogsmisdadigers De Drie van Breda, John Demjanjuk en Heinrich Boere uit WO II in de Nederlandse kwaliteitskranten geframed?*

Om deze vraag te beantwoorden, worden er krantenartikelen uit Trouw, NRC Handelsblad en de Volkskrant geanalyseerd. Er is in dit onderzoek bewust gekozen voor een selectie van artikelen uit Nederlandse kwaliteitskranten.

4.1. Onderzoeksmateriaal

Dit onderzoek richt zich op de berichtgeving over oorlogsmisdadigers in de Nederlandse media. Om de verschillen in berichtgeving te kunnen waarnemen tussen twee verschillende tijdsperiodes en om te kunnen bekijken in hoeverre de periodes van nasleep van de oorlog ook effect hebben gehad op de berichtgeving in de media, wordt gebruik gemaakt van de drie casestudies die eerder in dit onderzoek al zijn beschreven. Het gaat om de oorlogsmisdadigers De Drie van Breda, John Demjanjuk en Heinrich Boere. Er is voor gekozen om de berichtgeving in Trouw, Volkskrant en het NRC Handelsblad over deze oorlogsmisdadigers in het corpus op te nemen. Bij het verzamelen, selecteren en samenstellen van het onderzoeksmateriaal zijn echter wel enkele bewuste keuzes gemaakt. Het is onbegonnen werk om ieder artikel dat enige relevantie heeft met oorlogsmisdadigers of de Tweede Wereldoorlog in het materiaal op te nemen. Daarom zijn er een aantal selectiecriteria opgesteld.

4.1.1. Selectiecriteria en aantallen

Selectiecriteria “Drie van Breda”:

- De kranten uit 1972 zijn niet digitaal beschikbaar, voor de artikelen rondom de “Drie van Breda” heb ik alle kranten in de periode van 15 februari 1972 t/m 10 maart 1972 stuk voor stuk gelezen. Deze kranten zijn beschikbaar op microfiches of film in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.
- Er is gekozen voor berichtgeving uit de periode van 15 februari 1972 t/m 10 maart 1972 omdat minister van Agt (justitie) op 15 februari 1972 een brief stuurde naar de kamer met daarin het verzoek om gratie voor de “Drie van Breda”. Deze brief bracht enorm veel protesten naar voren en er werd op 29 februari een spoeddebat georganiseerd waarin de Tweede Kamer zou stemmen om gratieverlening (Piersma, 2005, p. 113-116).

Selectiecriteria John Demjanjuk:

De kranten zijn in de periode waarin John Demjanjuk in Nederland veel in opspraak is geweest digitaal beschikbaar. Het is dan ook een stuk eenvoudiger zoeken dan bij de Drie van Breda. Om aan krantenartikelen te komen die betrekking hebben op het proces van Demjanjuk heb ik de volgende selectiecriteria gebruikt.

- Zoekwoord: Demjanjuk (in alle titels en lopende teksten)
 - o Periode: 1 januari 2008 t/m 12 augustus 2012

Selectiecriteria Heinrich Boere:

De kranten zijn in de periode waarin Heinrich Boere in Nederland veel in opspraak is geweest digitaal beschikbaar. Het is, net als bij John Demjanjuk, een stuk eenvoudiger zoeken dan bij de Drie van Breda. Om aan krantenartikelen te komen die betrekking hebben op het proces van Heinrich Boere heb ik de volgende selectiecriteria gebruikt.

- Zoekwoord: Boere (in alle titels en lopende teksten)
 - o Periode: 1 januari 2007 t/m 12 augustus 2012

Onderzoeksmateriaal in cijfers:

	Drie van Breda	John Demjanjuk	Heinrich Boere
NRC Handelsblad	36	56	33
Trouw	35	48	33
Volkskrant	31	42	20

Tabel 1: Overzicht totaal aantal artikelen per oorlogsmisdadiger(s) per krant.

In tabel 1 is duidelijk te zien dat het NRC in alle gevallen de meeste artikelen over de oorlogsmisdadiger(s) heeft gepubliceerd. De Volkskrant heeft in alle gevallen de minste artikelen over de oorlogsmisdadigers gepubliceerd.

Door bovenstaand onderzoeksmateriaal te analyseren, kan er op een wetenschappelijke manier gekeken worden waar mediaboodschappen precies uit bestaan. Wetenschappers maken hiervoor sinds het begin van de 20e eeuw gebruik van inhoudsanalyses.

4.2. Inhoudsanalyse

Inhoudsanalyse is een systematische vorm van lezen om waarnemingen te doen (Wester, 2006, p.19). Bij inhoudsanalyse vindt er een selectieve lezing van het materiaal vanuit een bepaalde vraagstelling plaats.

De inhoudsanalyse kent drie hoofdkenmerken:

- Er zijn verschillende invalshoeken te verzinnen. De inhoud van de berichten moet dus als oneindig worden beschouwd.
- Om te weten op welke kenmerken de onderzoeker tijdens de analyse moet letten, moet de onderzoeker van tevoren een interpretatiekader opstellen. Naast de vraagstelling is een bepaalde invalshoek dus van groot belang.
- De waarnemer (de codeur) die het onderzoeksmateriaal doorneemt, doet dit aan de hand van een waarnemingsinstrument (het codeboek) en de bijgeleverde specifieke instructies. Hierin zijn de gezochte kenmerken en bijbehorende interpretatieruimte in zekere mate vastgelegd (Wester, 2006, p. 16).

4.2.1. Kwalitatieve en kwantitatieve inhoudsanalyse

Er zijn twee belangrijke soorten inhoudsanalyse te onderscheiden: de kwalitatieve en de kwantitatieve vorm. Bij de kwalitatieve vorm gaat het om het interpreteren van het materiaal. Bij deze vorm van onderzoek is het de onderzoeker zelf, die het onderzoeksmateriaal doorneemt. Om deze veelvoorkomende kenmerken te herkennen, moet de onderzoeker stapsgewijs lezen, waarnemen en interpreteren. Een intensieve studie dus, waardoor er maar een relatief beperkt aantal (media)producten kan worden doorgenomen.

De kwantificerende methode kenmerkt zich door een strak gestructureerde onderzoeksopzet en het gebruik van een waarnemingsinstrument met een volledig categorieënschema (Wester, 2006, p.20). Deze methode is gericht op de productie en analyse van numerieke gegevens, terwijl de kwalitatieve methode een meer interpretatief karakter heeft en resulteert in soort essay-achtige beschrijvingen. Het doel van de kwantitatieve inhoudsanalyse is het generen van numerieke gegevens, waarmee rekenkundige of statistische analyses mogelijk zijn (Pleijter, 2006, p. 14).

Welke van de twee soorten inhoudsanalyse het meest bruikbaar is, kan op twee

verschillende manieren worden benaderd. In de praktijk lijkt de probleemstelling van de onderzoeker leidend voor het type onderzoek dat hij gaat uitvoeren. Dus omdat sommige vragen zich simpelweg niet laten beantwoorden door het becijferen van een bepaald verschijnsel, is er behoefte voor kwalitatief onderzoek. Op deze manier bezien laat het verschil tussen beide methodes zich dan ook het beste kenmerken door de verschillende vormen van onderzoeksresultaten: in kwantitatief onderzoek komen die in de vorm van getallen en bij kwalitatief onderzoek juist niet. Bij de keus tussen een kwantitatieve of een kwalitatieve werkwijze moet dus vooral gekeken naar de eigenschappen van het onderzochte.

Om een antwoord te vinden op de vraag hoe oorlogsmisdadigers in de Nederlandse media geframed worden, is er in deze scriptie gekozen voor een inhoudsanalyse van het kwalitatief-interpreterende type. Het antwoord op deze onderzoeksvraag is namelijk niet te vatten in cijfers.

4.2.2. Inductieve en deductieve methode

Naast het onderscheid tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek kunnen we ook een onderscheid maken tussen inductieve en deductieve inhoudsanalyse. Bij de deductieve methode definieer je vooraf frames waarnaar je gaat zoeken. Bij de inductieve analyse bestudeer je eerst het materiaal, en daarna ontdek je een aantal frames. (Van Gorp, 2006, p. 99). Het nadeel van deductief onderzoek is dat je je misschien blind staart op je vooraf geformuleerde frames, en daardoor geen nieuwe frames meer kan ontdekken. (Van Gorp, 2006, p. 102). Bij dit onderzoek is daarom gekozen voor een uitvoerige bestudering van het corpus voor het vaststellen van de frames.

De basis van de inductieve strategie is de *grounded theory*, zoals beschreven door Glaser en Strauss (1967). Van Gorp noemt hierbij vier principes:

1. Je moet een 'open blik' hanteren: als je te veel zoekt naar bekende frames, mis je misschien nieuwe frames.
2. Het proces van verzamelen, coderen en analyseren moet simultaan verlopen: ook al zoek je dus niet naar vooraf vastgestelde frames, je moet wel systematisch te werk gaan. Terwijl je zoekt naar frames, moet je ook continu zoeken naar elementen uit de data die die frames bevestigen of tegenspreken.

3. Je moet het idee dat een tekst een vaste betekenis heeft verwerpen: een analyse is niet los te beschouwen van de context. ‘Niet wachten met de analyse tot al het nodige materiaal bijeengebracht was, bood verder de mogelijkheid om situationele factoren – de sfeer en emoties van het moment, verwante gebeurtenissen en de periode in het jaar – op het coderingsproces te laten inwerken.’ (Van Gorp, 2006, p. 103).
4. Je moet je data voortdurend vergelijken: hierdoor kun je je inzichten uiteindelijk goed onderbouwen en verbanden leggen. Glaser en Strauss noemen dit de *constant comparative method*. (Glaser en Strauss, 1967, p. 102).

Bij de inductieve methode gaat de onderzoeker in het bronnenmateriaal op zoek naar potentiële framing en reasoning devices om vervolgens de relevante frames te construeren. Elk frame bestaat uit een zogenaamd framepakket, dat bestaat uit framing devices en reasoning devices.

Framing devices zijn de vormen waarin een frame zich binnen de tekst manifesteert, zoals bijvoorbeeld metaforen, oneliners, voorbeelden, stereotypering, visuele beelden etc. Reasoning devices houden verband met de vier voornaamste functies van een frame:

- Het definieert het probleem
- Geeft aan wie of wat het probleem heeft veroorzaakt
- Velt een moreel oordeel en
- suggereert hoe de situatie kan worden verholpen.

De grote hoeveelheid tijd die het verzamelen van de frames in beslag neemt, kan als een nadeel van deze methode worden beschouwd. Het eindproduct van de inductieve fase is een framematrix. Elke kolom in de matrix staat voor een opsomming van framing en reasoning devices waardoor het frame zich manifesteert en elke rij voor een framepakket. Aan die pakketten worden door de onderzoeker uiteindelijk benamingen gegeven: de frames.

4.2.3. De framinganalyse

De framinganalyse die uiteindelijk uitgevoerd wordt kan in vier stappen worden uitgelegd:

1. Na het vaststellen van het corpus zijn alle artikelen doorgelezen.
2. Vervolgens zijn de artikelen onderzocht op elementen die op frames kunnen wijzen. Dit zijn de zogenaamde framing en reasoning devices. De citaten zijn deels gemarkeerd in de tekst, en opvallende, bijzondere of belangrijke citaten zijn overgenomen in een apart document. De elementen die wijzen op een frame zijn grofweg verzameld.
3. Na de eerste analyse konden al enkele patronen worden geschetst. Met die patronen in het achterhoofd is een tweede analyse uitgevoerd en zijn relevante elementen die in de eerste fase niet zijn opgemerkt, toch meegenomen in de verzameling van devices. Uiteindelijk konden de patronen worden gekoppeld aan overkoepelende ideeën.
4. Alle citaten en achterliggende gedachtes zijn vervolgens onderverdeeld in reasoning en framing devices, waardoor de framematrix kon worden ingevuld. Uiteindelijk vormt elke rij een framepakket dat een frame vormt. Het is aan de onderzoeker deze pakketten een naam te geven. Het benoemen van frames wordt door Van Gorp (2009, p. 17) het meest lastige van de methode gevonden, omdat dit de stap is waarbij de onderzoeker deels zelf gaat framen en er dus sprake is van een subjectief proces.

Toen de lijst met frames was samengesteld, moesten er nog twee vragen worden beantwoord. Ten eerste, is de lijst compleet? Ten tweede, zijn deze frames het meest dominant? Hoe groter het aantal beschrijvingen behorend tot een bepaald frame, hoe dominanter dit waarschijnlijk is.

5. Onderzoeksresultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten bekend gemaakt van de kwalitatieve framinganalyse die op alle berichten over de oorlogsmisdadigers in de verschillende kranten is uitgevoerd. Allereerst worden de gevonden frames beschreven en aan de hand van de elementen die naar dit frame verwijzen uitgelegd. Deze elementen worden met behulp van citaten uit de transcripties verduidelijkt. In de framematrix worden alle frames en bijbehorende elementen overzichtelijk weergegeven. Daarnaast wordt er gekeken naar de stereotypering en de fasering van de nasleep van de oorlog en in hoeverre die terug te vinden zijn in het onderzoeksmateriaal.

5.1. Frames

Bij framing dient er onderscheid gemaakt te worden tussen framing door de media en framing via de media. Als er sprake is van framing door de media, dan beschrijft een journalist een bepaalde gebeurtenis en daarbij komt hij tot een bepaald frame. Bij framing via de media ligt dat anders, daar gaat het over frames die zijn toegepast in bijvoorbeeld de antwoorden van politici op vragen van journalisten, of de mening van een deskundige. Het blijkt in de praktijk niet altijd even goed te zien of een journalist iemand citeert, of dat het om een eigen uitspraak gaat. In deze analyse is de vraag of het om framing door of via de media gaat slechts beperkt meegenomen. De uitspraken die in de krantenberichten zijn opgenomen, of ze nou van de journalist komen of van een geïnterviewde, zijn door de krant bewust gekozen en automatisch deel van het framingproces. (2006, Van Gorp, p.111-112)

In de berichtgeving in Trouw, NRC Handelsblad en de Volkskrant over oorlogsmisdadigers zijn drie frames te ontdekken. Deze frames worden hieronder afzonderlijk van elkaar beschreven en toegelicht met citaten en elementen uit de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers. Er worden eerst algemene beschrijvingen van de frames gegeven, die toegelicht worden met citaten die naar het frame in kwestie verwijzen.

5.1.1. Het is genoeg

De drie van Breda zitten inmiddels al zo lang vast, dat een verdere voortzetting van de straf geen erkend doel meer dient in het rechtssysteem. John Demjanjuk en Heinrich Boere zijn oorlogsmisdadigers op leeftijd. In hoeverre heeft het nog zin deze oude

mannen nog te veroordelen? Ze worden als symbool gesteld voor oorlogsmisdaden in het algemeen, maar moeten alleen berecht worden voor de misdaden die zij daadwerkelijk hebben begaan.

De autoriteiten zouden de misdadigers een kans moeten bieden op een normale terugkeer in de maatschappij en ze moeten zien te voorkomen dat de oorlogsmisdadigers berecht worden voor misdaden waarvoor zij niet verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Dit frame komt zowel in de jaren '70 als in de 21^e eeuw voor in de berichtgeving over oorlogsmisdadigers, al verschillen de categorieën en de bijbehorende elementen die naar dit frame verwijzen wel deels van elkaar.

5.1.1.1. Drie van Breda

Rondom het verzoek tot gratieverlening voor de drie van Breda was de berichtgeving deels gericht op de voorstanders van de gratieverlening. Zij waren van mening dat een verdere voortzetting van de straf van de Drie niet langer een erkend doel zou dienen en een collectieve en later individuele gratieverlening zou de oplossing bieden. In de berichtgeving krijgen verschillende partijen het woord. De politiek speelt hierin een grote rol, omdat zij de beslissing moeten nemen of er gratie wordt verleend of niet.

“De regering, aldus van Agt, is zich ervan bewust dat vrijlating van deze gedetineerden velen pijnlijk zal treffen. Maar verdere voortzetting van de vrijheidsstraffen kan geen in onze strafrechtspleging erkend doel meer dienen.”
(Van Agt: straf geen doel meer, *NRC Handelsblad*, 16-2-1972)

De meningen van politieke partijen verschillen, daarnaast ontstaan er iedere dag meer protesten vanuit de samenleving tegen de eventuele vrijlating van de drie van Breda. In een artikel van Trouw, waarin verschillende protestgroepen aan het woord komen, krijgt ook mevrouw Haars, woordvoester voor de Christelijk-Historische Unie (CHU), een podium:

“Mevrouw Haars, die als woordvoester voor de CHU zal fungeren, verklaarde dat het een zeer moeilijke beslissing is geweest binnen de CHU-

fractie. ‘ons past geen wraak en naar mijn mening heeft het alle zin verloren deze drie oude mannen vast te houden. Ga heen en laat je nooit meer zien, zou ik willen zeggen.’”

(CHU-fractie voor, *Trouw*, 19-02-1972)

Als de drie van Breda vrijgelaten worden, zullen er in hun West-Duitse woonplaatsen geen erepoorten, muziekkorpsen en ontvangstcomités klaarstaan, aldus betrokkenen in een artikel dat volledig in het teken staat van de eventuele terugkeer van de drie van Breda. In het artikel komen verschillende partijen aan bod over de gratieverlening en de terugkeer in Duitsland, deze partijen proberen de Nederlandse lezer ervan te overtuigen dat ze de misdadigers niet met een erehaag zullen onthalen, maar dat de oorlogsmisdadigers, en met name hun familieleden, genoeg gestraft zijn. De krant *Neue Rhein und Ruhr Zeitung* reageert hier als volgt op:

“Maar de ongetwijfeld schuldige Duitsers zitten een straf uit, waarvan de zin thans uiterst dubieus is geworden. Houdt men deze mensen, die in de gevangenis oud ziek en – zoals men hoort – voor een deel ontoerekeningsvatbaar zijn geworden, tot aan het einde van hun leven vast, dan kan dat alleen bij die mensen voldoening wekken die verstoken zijn van humanitaire gevoelens.”

(Drie van Breda geen helden in de Heimat, *NRC Handelsblad*, 21-02-1972)

In de kranten wordt ook verschillende keren aangegeven dat de Drie van Breda slechts uitvoerders waren van een beleid dat hen opgelegd is. Ze konden niet anders dan dit beleid uitvoeren en zijn dan ook niet bij uitstek verantwoordelijk voor wat er gebeurd is. Omdat de drie van Breda opgepakt zijn en hun straf uitzitten, willen veel mensen ze laten boeten voor alle misdaden die gepleegd zijn in de oorlog. De misdadigers worden als symbool gesteld voor oorlogsmisdaden in het algemeen. Dr. L. de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor oorlogsdokumentatie, geeft in een interview aan wat er volgens hem gebeurt:

“Doordat we de vier uitvoerders (inclusief Lages) van dat beleid zolang hebben vastgehouden en doordat over hen en eigenlijk alleen maar over hen jarenlang in onze kranten is geschreven is onvermijdelijk bij velen de indruk

ontstaan dat de vier werkelijk schuldigen zijn. Zij zijn daardoor de symbolen geworden. Ik kan er geen vrede mee hebben dat mensen als symbolen worden behandeld in onze samenleving, aldus dr. De Jong.”

(“Drie van Breda niet bij uitstek verantwoordelijk”, *NRC Handelsblad*, 22-02-1972)

5.1.1.2. John Demjanjuk

Het proces van Demjanjuk is behalve juridisch, ook een maatschappelijk proces. De berichtgeving over oorlogsmisdadiger John Demjanjuk is deels gericht op hoe hij symbool wordt gesteld voor de grote groep misdadigers uit de Tweede Wereldoorlog. Is het gerechtvaardigd om zestig jaar na dato nog een dergelijk proces te houden?

“Als Demjanjuk is voor wie hij wordt gehouden, dan lijkt hij een van de vele ‘gewone mannen’ te zijn geweest die zich onder groepsdruk conformeerden en zo een gruwelijk misdrijf hielpen plegen. In die zin staat deze ‘kleinste dader’ symbool voor de grotere groep.”

(De zaak tegen John D., *NRC Handelsblad*, 22-12-2009)

Slachtoffers en nabestaanden stellen Demjanjuk als symbool voor alle oorlogsmisdadigers die nog op vrije voeten zijn. Het gaat hen niet om Demjanjuk, maar om het feit dat er iemand voor de misdaden opdraait en de bak in gaat. De Amerikaanse historicus Timothy Snyder geeft in zijn boek ‘Bloedlanden’ een alomvattend beeld van de Oost-Europese landen die halverwege de twintigste eeuw beurtelings door de sovjets en de nazi’s zijn bezet. In een interview in *NRC Handelsblad* zegt hij het volgende over de zaak Demjanjuk:

“Demjanjuk en mensen zoals hij hebben iets vreselijks gedaan en ik vind dat ze terecht moeten staan. Maar zij stonden helemaal onderaan de ladder. De enige mensen die nog lager stonden waren de joden: die werden afgemaakt.”

(Twee utopieën, één bloedbad, *NRC Handelsblad*, 3-6-2011)

Hoe verder we ervan verwijderd raken, hoe meer de holocaust uit ons geheugen verdwijnt. Het gaat de mensen steeds vaker niet eens meer zozeer om de straf, maar om de getuigenis en herinnering aan de oorlog. Selma Leydesdorff is begeleidster van

een groep overlevenden en nabestaanden van slachtoffers van het vernietigingskamp Sobibor. In *Trouw* wordt aandacht besteed aan het feit dat Demjanjuk in de gevangenis in München aankomen en hoeveel het voor de nabestaanden en slachtoffers betekend dat hij alsnog vervolgd wordt. Zij geeft aan dat het ze niet om wraak of om een straf gaat, maar om aandacht voor de duizenden Nederlandse joden die zijn vermoord. Het proces van Demjanjuk wordt symbool gesteld voor alle misdaden die daar begaan zijn:

“Het gaat niet om wraak, het gaat om aandacht voor de duizenden Nederlandse joden die in Sobibor zijn vermoord”, zegt Selma Leydesdorff, hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.”
(Selma Leydesdorff: Het gaat niet om wraak, *Trouw*, 13-05-2009)

Ook Johannes Houwink ten Cate, hoogleraar Holocaust- en genocidestudie aan de Universiteit van Amsterdam, is, net als Selma Leydesdorff, een van de betrokken wetenschappers die Nederlandse nabestaanden of slachtoffers bijstaan. In een artikel over de Nederlandse betrokkenheid bij het proces van Demjanjuk zegt hij het volgende:

“Niet wraak, maar gerechtigheid, zegt Houwink ten Cate, is de drijfveer van de tien ‘Nederlandse aanklagers’ om mee te doen aan het proces.
‘Waarheidsvinding heeft voor hen primair belang, niet zozeer een lange celstraf.’”
(Een van de laatste grote naziprocessen, *Volkskrant*, 13-05-2009)

NRC Handelsblad plaatst op 21 december 2009 twee artikelen naast elkaar, waarin twee hoogleraren in strafrecht hun visie op de zaak Demjanjuk geven. Göran Sluiter is van mening dat de vervolging van Demjanjuk volstrekt willekeurig is:

“De vervolging van Demjanjuk voor zijn rol als kampbewaker is volstrekt willekeurig, druist in tegen mijn rechtsgevoel en levert geen enkele nuttige bijdrage aan de strijd tegen straffeloosheid.”
(Vervolgen Demjanjuk is willekeurig, *NRC Handelsblad*, 21-12-2009)

Jan-Willem Nieuwenhuijsen, gepensioneerd rechter, gaat in een artikel in *Trouw* op zoek naar een antwoord op de vraag of oorlogsmisdadigers van het kleinere garnituur na zoveel jaren nog berecht moeten worden. Hij geeft hierbij aan dat het misschien wel beter is om de misdadigers langer te berechten, omdat de samenleving dan steeds opnieuw geconfronteerd wordt met de gruweldaden.

“Bij de berechting van Boere en Demjanjuk staan twee vragen centraal: het belang van de slachtoffers en het belang voor de samenleving op steeds opnieuw met de onmetelijke gruwelen te worden geconfronteerd waartoe onze beschaving kennelijk in staat is.”

(Proces Demjanjuk dient grote belangen, *Trouw*, 03-04-2010)

5.1.1.3. Heinrich Boere

In het geval van Heinrich Boere wordt er in de berichtgeving verschillende malen gesteld dat hij niet gestraft zou hoeven worden omdat hij altijd bevelen van hogerop heeft uitgevoerd. Hij heeft naar eigen zeggen nooit gedacht dat het verkeerd was wat hij deed, in zijn ogen vocht hij voor een goeie zaak. Daarnaast was de situatie zo, dat als hij de bevelen niet uitvoerde, dat hij zelf vermoord zou worden. Befehl is Befehl. Een belangrijk vraagstuk in de berichtgeving over Boere is, kan hij veroordeeld worden voor daden die hij onder dwang heeft verricht?

“In een schriftelijk verklaring die door zijn advocaat werd voorgedragen bekende Boere de drie Nederlanders te hebben doodgeschoten. Daarbij gaf hij aan destijds niet door te hebben gehad dat zijn acties onjuist waren.”

(Boere schoot: ‘Ik kon niet anders, *NRC Handelsblad*, 09-12-2009)

Tijdens het proces van Heinrich Boere wordt er een kroongetuige, meneer Besteman, opgeroepen. *NRC Handelsblad* schrijft een artikel over de beweringen van de kroongetuige. Dhr. Besteman is echter veel van wat zich in de oorlog afspeelde vergeten, maar hij kon zich wel een Befehlnotstand herinneren. Er was sprake van een situatie waarbij het niet opvolgen van een bevel betekende dat het leven van Boere zelf in gevaar was. Boere moest dus wel en kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor deze daden.

“Besteman verklaarde desgevraagd dat er angst bestond onder de leden van het commando om gestraft te worden als bevelen niet werden opgevolgd.”
(Kroongetuige proces Boere is veel vergeten, *NRC Handelsblad*, 16-01-2010)

Tijdens het proces geven advocaten van de slachtoffers en nabestaanden van de slachtoffers van Heinrich Boere aan dat hij geen meeloper was, maar juist een actief lid van de Waffen-SS. De advocaten van Heinrich Boere geven in hun verweer echter opnieuw aan dat hij wel moest:

“Oorlogsmisdadiger Heinrich Boere kon in de Tweede Wereldoorlog niet anders dan in opdracht van de SS Nederlanders liquideren. Bij weigering van de bevelen zou hij zelf zijn gedood. Dat betoogden zijn twee advocaten gisteren bij de rechtbank in Aken.”
(Advocaten: Boere moest wel Nederlanders liquideren, *Trouw*, 05-02-2010)

5.1.2. Het is nooit genoeg

Gratieverlening aan de drie van Breda met de gedachte: ‘we zetten er een streep onder’ kan niet en mag niet. John Demjanjuk en Heinrich Boere mogen dan oude, zieke mannetjes zijn, maar ze moeten wel veroordeeld worden. Oorlogsmisdadigers hebben misdaden begaan en moeten hiervoor boeten.

De autoriteiten en het rechtssysteem van Nederland moet er voor zorgen dat oorlogsmisdadigers achter slot en grendel blijven en nooit meer een voet op straat zullen zetten. Het frame ‘Het is nooit genoeg’ komt zowel in de jaren ’70 als in de 21^e eeuw voor in de berichtgeving over oorlogsmisdadigers, al verschillen de categorieën en de bijbehorende elementen die naar dit frame verwijzen wel deels van elkaar.

5.1.2.1. Drie van Breda

In de berichtgeving over de drie van Breda komen veel verschillende standpunten naar voren. Een studiegroep aan een van de instituten van de Universiteit van Nijmegen heeft al voor het verzoek tot gratieverlening de mening gevraagd van een aantal bekende personen over een eventueel besluit tot gratiëring. De Oostenrijkse vervolger van nazi-misdadigers Simon Wiesenthal zegt in zijn brief aan de Katholieke Universiteit het volgende:

“De levenslange gevangenisstraf van de drie Duitse oorlogsmisdadigers in Breda moet gezien worden als een symbool van gerechtigheid en als een zekere troost voor de overlevenden. Het leven van de drie oorlogsmisdadigers is te kort om te boeten voor de vele misdaden die ze hebben begaan.”

(Wiesenthal in brief: levenslang is symbool, *NRC Handelsblad*, 21-2-1972)

Het verzoek tot gratieverlening heeft veel heftige emoties opgeroepen en politieke partijen verschillen van mening. De PvdA-fractie denkt als volgt over het standpunt dat de aan de kamer heeft voorgelegd over vrijlating van de drie van Breda:

“Een grote meerderheid van de fractie van de PvdA in de Tweede Kamer verzet zich tegen het voornemen van de regeling de drie Duitse oorlogsmisdadigers in Breda vrij te laten. Dat zei fractievoorzitter Den Uyl zaterdag op een bijeenkomst van de PvdA in het Drentse Diever. De meerderheid van de fractie heeft daarvoor twee hoofdredenen. In de eerste plaats is er de ernstige schade die vrijlating aan vele slachtoffers zou toebrengen. De tweede reden is het karakter van ‘streep eronder’ dat in het regeringsstandpunt ligt opgesloten, nu de regering tot collectieve vrijlating wil overgaan, aldus den Uyl. De diepte van de opgekomen emoties is star in de hand gewerkt door het voornemen van de regering de drie in Breda gedetineerden tegelijkertijd in vrijheid te stellen en daarmee een streep te zetten onder de tenuitvoerlegging van de straf waartoe zij zijn veroordeeld. Dat kan niet en dat mag niet.”

(Meerderheid fractie PvdA tegen vrijlating, *NRC Handelsblad*, 28-02-1972)

In een artikel in De Volkskrant waarin de krant de huidige situatie in de politiek schetst, komt opperrabbin A. Schuster van de Joodse gemeente aan het woord, hij noemt de gratieverlening ‘in strijd met de gerechtigheid’.

“In een speciale synagogedienst in Amsterdam heeft opperrabbin A. Schuster van de Joodse gemeente (Nederlands-Israëlitische hoofdsynagoge) het maandagavond een onjuist voornemen van de regering genoemd om ‘de drie van Breda’ vrij te laten: “Het is in strijd met de gerechtigheid”, zo zei hij.

Opperrabbijn Schuster zei dat in de discussies rond de vrijlating steeds enkele malen in gezegd dat het jodendom de godsdienst is van ‘oog om oog’. Hij zei: “Zij die enigszins bekend zijn met Bijbelexegese en de Joodse uitleg daarvan, weten allang dat die uitdrukking synoniem is voor “volledige schadevergoeding”. Ik ben van oordeel dat men ons juist ten aanzien van die misdadigers niet van barmhartigheid en liefde moet gaan spreken”, zei de opperrabbijn.”

(Politiek conflict dreigt over gratieverlening, *Volkskrant*, 29-02-1972)

De samenleving reageert hevig op het voorstel van minister van Agt om de drie van Breda gratie te verlenen. Door het hele land zijn er protesten.

“Van verschillende zijden rijzen nog steeds protesten tegen de vrijlating van de drie. Het centraal bestuur van de Vrouwenbond NVV dringt er in een brief op aan alle Tweede-Kamer-fracties met klem op aan het voorstel de ‘drie van Breda’ gratie te verlenen, af te wijzen.”

(Aanzwellende stroom van protesten tegen gratie, *Trouw*, 29-02-1972)

5.1.2.2. John Demjanjuk

Demjanjuk heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog in Sobibor naar verluidt meegewerkt aan de deportatie van zo’n 29.000 joden. Hij is hier nog nooit voor veroordeeld, maar oorlogsmisdaden verlopen niet. Demjanjuk wordt er in 2009 dus alsnog voor verantwoordelijk gesteld. Als je misdaden hebt begaan, moet je er voor boeten. In 2009 wordt in staat van beschuldiging gesteld wegens medeplichtigheid aan ruim 29.000 joden.

“Het Openbaar Ministerie in het Duitse München heeft de 88-jarige, in de Verenigde Staten wonende John Demjanjuk in staat van beschuldiging gesteld wegens medeplichtigheid aan ruim 29.000 moorden in het voormalige concentratiekamp Sobibor in Polen.”

(Duitsers vragen om uitleveren Demjanjuk, *Trouw*, 12-03-2009)

“Een rechtbank in München in Duitsland heeft woensdag een arrestatiebevel uitgevaardigd tegen John Demjanjuk, een vermeende ex-bewaker van

concentratiekamp Sobibor. Hij wordt ervan verdacht in 1943 betrokken te zijn geweest bij de dood van minstens 29.000 Joden.”

(Duitse rechtbank wil Demjanjuk, *Volkskrant*, 12-03-2009)

Het is een race tegen de klok. Het proces tegen Demjanjuk is een van de laatste grote nazi-processen in Duitsland. Alle nog levende misdadigers moeten beseffen dat er geen genade bestaat. Hoe oud ze ook zijn. Demjanjuk is door Amerika aan Duitsland uitgeleverd en zit in afwachting van zijn proces gevangen in München. Charlotte Knöbloch, voorzitter van de Centrale Raad van de Joden in Duitsland, geeft in een artikel in *Trouw* over de rechtszaak van Boere aan hoe belangrijk het is dat hij alsnog vervolgd wordt voor zijn daden.

““Nu komt het erop aan hem zo snel mogelijk voor de rechter te brengen”, liet Charlotte Knöbloch, voorzitter van de ‘Centrale Raad van de Joden in Duitsland’ de pers weten. “Het is een race tegen de tijd, maar alle nog levende oorlogsmisdadigers moeten beseffen dat er geen genade bestaat, hoe oud ze ook zijn.””

(Vermeende kamdbeul Sobibor eindelijk in gevangenis. Duitsland blij met Demjanjuk, *Trouw*, 13-05-2009)

Wim Boevink, journalist voor *Trouw*, schrijft gedurende het proces regelmatig een ‘klein verslag’ voor de krant waarin verslag doet van de ontwikkelingen in de zaak van Demjanjuk. Hoewel de aandacht na een jaar flink is verslapt, vindt hij het wel belangrijk dat het proces doorgaat en waargenomen wordt. De misdaden mogen niet vergeten worden. De herinnering aan de oorlog moet in leven blijven:

“Dit proces verdient waarneming, vanwege de slachtoffers, maar ook vanwege de nog levenden en de laatste draad met die oorlog.”

(Eén jaar Demjanjuk, *Trouw*, 30-11-2010)

Op 19 maart 2012 overlijdt John Demjanjuk. In een groot artikel dat na zijn dood in de *Volkskrant* verschijnt geeft journalist Max Pam een ‘samenvatting’ van de procesgang van de veroordeling van Demjanjuk, die 37 jaar heeft geduurd. Max Pam was nauw betrokken was bij de zaak van Demjanjuk. In dit artikel geeft hij aan dat het

belangrijk was dat hij werd veroordeeld, of hij nou schoonmaker was of de gaskamer aanzette, zijn aanwezigheid daar is voldoende.

“Belangrijker is het dat Demjanjuk is veroordeeld op grond van het onomstotelijke feit dat hij in Sobibor erbij is geweest. In welke hoedanigheid hij daar werkzaam was, - als harenknipper, gaskamerschoonmaker of als surveillant tussen de wachttorens – dat weten wij niet, maar louter zijn aanwezigheid was voor de rechtbank voldoende. Demjanjuk fungeerde als een radertje in een misdadige machinerie en dan is het niet meer van belang of hij zelf de motoren van de gaskamer in werking heeft gezet.”

(Rader in misdadige machinerie; postuum Oorlogsmisdadiger Iwan Demjanjuk (91), *Volkskrant*, 19-03-2012)

5.1.2.3. Heinrich Boere

In de berichtgeving over het proces van Heinrich Boere wordt veel gesproken over zijn gezondheid. Het blijkt dat hij gezond genoeg is om terecht te staan voor zijn daden. In verschillende kranten wordt bij de aanvang van zijn proces een kort profiel geschetst van Heinrich Boere, waaruit duidelijk daar voren komt dat hij geen spijt heeft van zijn daden:

“Spijt heeft Heinrich Boere (85) nooit gehad. Als lid van de SS doodde hij tijdens de Tweede Wereldoorlog Nederlandse verzetsstrijders. De rechtbank in Aken bepaalde vrijdag dat hij alsnog de gevangenis in moet.”

(Een oorlogsmisdadiger die nog geen spijt kent, *Volkskrant*, 26-02-2007)

Heinrich Boere is al meerdere malen voor de rechter gedaagd, maar steeds liep het op niets uit. De Duitse officier van justitie, Ullrich Maass, wil hem echter niet laten lopen. Hij vindt dat hij terecht moet staan en klaagt hem aan voor een drievoudige moord.

“Vier Nederlandse oorlogsmisdadigers zijn nog in leven en een van die vier, de 86-jarige Heinrich Boere, wordt voor zijn wandaden wederom voor de rechter gedaagd. De Duitse officier van justitie Ullrich Maass gaat de oud SS'er, die sinds 1954 in Duitsland woont, aanklagen wegens drievoudige moord, zo maakte hij dinsdag bekend.”

(Heinrich Boere (86) aangeklaagd voor moord, *Volkskrant*, 15-04-2008)

Tijdens zijn proces voor de rechtbank in Aken geeft Heinrich Boere stukje bij beetje steeds meer toe van zijn bezigheden tijdens de Tweede Wereldoorlog. In verschillende kranten wordt nauwkeurig verslag gedaan van het proces:

“Oud-SS’er Heinrich Boere heeft gisteren voor de rechtbank in Aken toegegeven dat hij in 1944 drie onschuldige Nederlandse burgers heeft vermoord.”

(Boere geeft toe: Ik heb het gedaan, *Trouw*, 9-12-2009)

“Oud-SS’er Heinrich Boere sluit niet langer uit dat hij in de oorlogsjaren lid was van de NSB. Eerder ontkende Boere dat voor de rechtbank in Aken, waar hij terechtstaat wegens drie moorden op Nederlanders in 1944.”

(Oud SS-er Boere: Ik was ook lid van de NSB, *Trouw*, 24-02-2010)

Befehl is Befehl was de kern van het verweer van de advocaten van Heinrich Boere, waarmee ze zijn daden goed probeerden te praten. Heinrich Boere is alsnog veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf voor de moord op drie burgers in 1944. De rechtbank maakte korte metten met het verweer van Heinrich Boere. In een artikel in NRC Handelsblad wordt samengevat hoe de procesdag is verlopen:

“Oorlogsmisdadiger Heinrich Boere was een gretige beul. Zijn beroep op dwang door meerderen is vanochtend door de rechter terzijde geschoven.”

(Boere stond bij liquidaties altijd vooraan, *NRC Handelsblad*, 23-03-2010)

Verslaggever Marcel van Lieshout bericht in De Volkskrant over het feit dat de gezondheid van Heinrich Boere goed genoeg is om hem op te kunnen sluiten in de gevangenis. Hieruit blijkt: hoe oud of ziek je ook bent, er is geen genade voor oorlogsmisdadigers.

“De Nederlandse Oud-SS’er Heinrich Boere, in maart vorig jaar door de rechtbank in Aken tot levenslang veroordeeld, moet die straf alsnog in de

gevangenis uitzitten. De gezondheid van de 89-jarige Boere is weliswaar broos, maar dat is geen beletsel om hem op te sluiten. Medisch onderzoek heeft uitgewezen dat Boere naar een gevangenis met ziekenhuisvoorziening kan worden overgeplaatst.”

(Oorlogsmisdadiger Boere alsnog naar gevangenis, *Volkskrant*, 10-09-2011)

5.1.3. Slachtoffers aan het woord

De ongekennde ellende van de jaren 1940-1945 mag niet vergeten worden. Het onmetelijke verdriet over het lot van dierbaren blijft de nabestaanden hun verdere leven bij. Slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers kunnen en willen de oorlogsmisdadigers niet vergeven. De autoriteiten en het Nederlandse rechtssysteem moeten de gevolgen van hun beslissingen op de slachtoffers serieus nemen. De oorlogsmisdadigers hebben slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers veel leed aangedaan en moeten hiervoor boeten. Slachtoffers zijn op zoek naar gerechtigheid en erkenning voor de slachtoffers.

5.1.3.1. Drie van Breda:

De maatschappij reageert heftig op het verzoek tot gratieverlening dat minister van Agt indient voor de Drie van Breda. De eventuele vrijlating van de drie maakt zo veel emoties los, dat zelfs politieke partijen gaan twijfelen aan de eventuele gratieverlening.

Vrijlating zou wonden opnieuw openrijten en voor veel leed zorgen bij nabestaanden van slachtoffers en slachtoffers zelf. Nabestaanden en slachtoffers komen in opstand tegen gratieverlening.

Als minister Van Agt zijn verzoek tot gratieverlening indient blijkt een groot deel van de kamer voor:

“Het Nederlands Auschwitz-comité heeft intussen reeds laten weten de vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers een belediging te vinden voor de vermoorden en de oud-gevangenen. “De barmhartige voorstanders van vrijlating zijn dezelfde als de onbarmhartige tegenstemmers van pensionering

voor de oorlogsslachtoffers”, aldus het Nederlands Auschwitz-comité”
(Meerderheid Kamer voelt voor gratie, *Volkskrant*, 16-2-1972)

Een dag later verschijnt er echter een artikel waarin staat dat er inmiddels al veel protest vanuit de samenleving is losgekomen:

“Leden van het Auschwitz-comité waren woensdagmiddag in het Kamergebouw al actief bezig met pleidooien tegen gratieverlening. Men verwacht dat de herdenking van de Februaristaking op 25 februari in Amsterdam een massale demonstratie zal worden van de groeperingen die zich tegen de vrijlating van de oorlogsmisdadigers verzetten.”
(Openbaar debat op 29 februari. Kamer zal oordelen over 3 van Breda. Veel protest reeds losgekomen, *Volkskrant* , 17-2-1972)

De omslag van voor- naar tegenstanders ligt op de loer. De emoties die los zijn gekomen bij het indienen van het verzoek tot gratie komen onverwachts. De minister-president vraagt de media om er zo sober mogelijk mee om te gaan om de emoties de kop in te drukken:

“Het kabinet maakt zich zorgen over de emoties rond het voorlopig besluit van de ministers om de Drie van Breda vrij te laten. Dat bleek gisteravond duidelijk uit de uitlatingen van een bewogen premier mr. Biesheuvel na de wekelijkse vergadering van de ministerraad. De minister-president riep de publiciteitsmedia op om de gevoelige affaire zo sober mogelijk te behandelen.”
(Biesheuvel verdedigt gratie voor ‘drie’, *Volkskrant*, 19-02-1972)

De hoorzitting van de Kamercommissie over de eventuele gratiering van de drie van Breda moest stil gelegd worden door de hevige emoties op de tribune. Slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers kunnen niet geloven dat de drie van Breda wellicht vrijgelaten worden.

“De hoorzitting van de Kamercommissie over eventuele gratiering van de drie van Breda moest gistermiddag voor een kwartier worden onderbroken toen de opgekropte emoties op de publieke tribune tot een hevige uitbarsting kwamen.

De spanning bereikte een hoogtepunt toen voorstanders van vrijlating aan het woord kwamen.”

(Emoties in hearing drie van Breda, *NRC Handelsblad*, 25-02-1972)

Terwijl de hoorzitting binnen stilgelegd moet worden in verband met hoog opgelopen emoties, gaat het er buiten ook fel aan toe. Er zijn protesten en slachtoffers en nabestaanden geven aan het onverdraaglijk moeilijk te hebben met de eventuele gratieverlening. Zij leven nog dagelijks met een groot gemis.

“Buiten voor het gebouw van de Tweede Kamer heerste gisteren, terwijl binnen de hoorzitting werd gehouden, een verbitterde en ook sinistere sfeer. Tegen de achtergrond van spandoeken met een opschrift als Ariër van Agt: 6.000.000 dode kameraden, gefolterd, berbrand ‘marchieren im Geist in unseren Reihen mit’ waren steeds de met ingehouden woede gevoerde discussies te horen. In het fel verweer tegen de vrijlating van de drie kamen in de gesprekken soms momenten terug van de ongekennde ellende van de jaren 1940-1945”

(De levenden hebben het er onverdraaglijk moeilijk mee, *Trouw*, 25-02-1972)

Minister van Agt geeft aan dat hij bij het indienen van het verzoek tot gratie, zich niet had gerealiseerd dat het leed na zoveel jaren nog zo hevig naar boven zou komen. In een artikel in *NRC Handelsblad* waar voor- en tegenstanders van gratieverlening naar voren komen, lezen we het volgende:

“Met verbijstering had de minister tijdens de hoorzitting vorige week donderdag in de Kamer ervaren dat de nood van de slachtoffers en het leed na zoveel jaren opnieuw zo indringend naar voren was gekomen.”

(Minister van Agt ‘verbijsterd’ over de emoties op hoorzitting. ‘Gratie geen streep onder verleden’, *NRC Handelsblad*, 01-03-1972)

5.1.3.2. John Demjanjuk

De veroordeling van John Demjanjuk staat voor veel slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers niet meer in het teken van de bestraffing van Demjanjuk zelf. Ze zijn vooral op zoek naar gerechtigheid en erkenning voor de slachtoffers. Zestien

Nederlandse overlevenden van het vernietigingskamp Sobibor zijn medeaanklager in het Duitse proces tegen John Demjanjuk. Deze medeaanklagers zijn te vergelijken met de benadeelde partij in Nederland, alleen hebben ze meer rechten. Ze mogen getuigen horen en de verdachte tijdens een zitting ondervragen. Van Huiden (78) is een van de medeaanklagers. Zijn stiefvader Maurits en moeder Rosa zijn in Sobibor vergast. In de rechtszaal doet hij verslag van wat volgens hem ‘de grote leugen’ van de Tweede Wereldoorlog is geweest. In het artikel Een brief uit de trein naar Sobibor in het NRC Handelsblad komen verschillende schrijnende verhalen van nabestaanden en slachtoffers aan bod.

“Dit is voor mij niet het proces-Demjanjuk. Wat interesseert mij die oude man nog? Dit is voor mij het proces –Sobibor. Hier kunnen we vertellen over daarginds met onze familieleden is gebeurd.”

(Een brief uit de trein naar Sobibor, *NRC Handelsblad*, 02-12-2009)

Hoogleraar Harmen van der Wilt geeft samen met Göran Sluiter, ook hoogleraar strafrecht, zijn mening over het proces van Demjanjuk. Ze worden in het NRC Handelsblad tegenover elkaar geplaatst en hebben zeer uiteenlopende meningen. Het artikel van Van der Wilt staat volledig in het teken van het nut van het proces: het is volgens hem een mogelijkheid om met het verleden in het reine te komen.

“Het proces Demjanjuk biedt de gelegenheid om nog eenmaal publiekelijk stil te staan bij ongehoorde misdaden. Aan deze norm-expressieve functie ontleent het proces zijn legitimiteit. De meeste nabestaanden zijn zich van deze functie terdege bewust. Elke sensatiezucht is hen vreemd. Zij zien het proces als een mogelijkheid om met het verleden in het reine te komen.”

(Willekeurig? Het is een zeer legitieme zaak, *NRC Handelsblad*, 21-12-2009)

Mede-aanklager in het proces tegen Demjanjuk, Jules Schelvis, wil uit respect voor zijn humanistische ouders niet per se een vrijheidsstraf voor Demjanjuk. Schelvis werd in mei 1943 samen met zijn Joodse vriendin bij een razzia in gevangenschap genomen en naar het doorgangskamp Westerbork gedeporteerd en vandaar naar Sobibor, waar zijn vrouw werd vermoord. Hij ‘werkte’ uiteindelijk nog in een tal van

andere kampen toen hij in 1945 werd bevrijd uit een werkkamp in de buurt van Stuttgart. In 1993 verscheen zijn boek *Vernietigingskamp Sobibor*.

“Geloof u mij, het onmetelijke verdriet over het lot van mijn dierbaren, ook al is het zo lang geleden, zal mij mijn verdere leven bijblijven. Hoe het de hier aanwezige Demjanjuk na het uitspreken van het vonnis verder zal vergaan is, althans voor mij, niet van primair belang. Wat ik verlang is de waarheid en gerechtigheid over Sobibor.”

(Demjanjuk hoeft van mij geen straf meer te krijgen, *NRC Handelsblad*, 15-04-2011)

Als overlevende van het vernietigingskamp Sobibor getuigde Jules Schelvis meerdere malen tegen Demjanjuk. Na 66 jaar stond hij in de rechtszaal, opdat het verhaal van de 34.000 doden niet in het donker zou blijven. Journalist Jaap Stam schrijft voor de *Volkskrant* een verhaal over de medeaanklager Jules Schelvis, dat volledig in het teken staat van de gedachte dat het niet gaat om Demjanjuk als persoon, maar dat het verhaal verteld wordt en dat de slachtoffers niet vergeten worden.

“Ook al weet hij dat Demjanjuk praat en lacht als hij eenmaal de zaal is uitgereden. Dat laat Schelvis ook koud. Hem gaat het om gerechtigheid. Gerechtigheid en erkenning voor zijn vermoorde familie en alle andere Joden die in Sobibor zijn vergast.”

(Iedereen weet nu dat kamp Sobibor bestond, *Volkskrant*, 11-05-2011)

5.1.3.3. Heinrich Boere:

In de rechtszaak van Heinrich Boere komen er, in tegenstelling tot bij het proces rond de drie van Breda en John Demjanjuk, nauwelijks nabestaanden of slachtoffers aan het woord. In een artikel over het hoger beroep van Heinrich Boere tegen de uitspraak van de rechter komt rechtbankvoorzitter Nohl echter wel over deze slachtoffers te spreken:

“Rechtbankvoorzitter Nohl ging in zijn vonnis uitgebreid in op het leed dat Boere de nabestaanden van zijn slachtoffers heeft berokkend. Hij nam het de beklaagde kwalijk dat hij tijdens het proces bijna niet op vragen had willen

antwoorden. “Het is goed voor ieder mens om aan het einde van zijn leven
schoon schip te maken. Ook hadden woorden van uw kant wellicht iets
kunnen betekenen voor de familieleden van de mensen die u gedood heeft. Uw
uitspraken hadden verder een waarschuwing kunnen zijn voor jongere
generaties zodat zo iets verschrikkelijks in de toekomst niet nog een keer
gebeuren kan.”

(Boere stond bij liquidaties altijd vooraan, *NRC Handelsblad*, 23-03-2010)

De drie zojuist besproken frames worden in de volgende matrix schematisch geduid.

	Reasoning Devices (Entman)						Framing Devices		
Frame	Probleem-definiëring	Causale verantwoordelijkheid	Oplossing/handelings-perspectief	Verantwoordelijkheid voor oplossing	Morele basis	Emotionele basis	Kernbegrippen / Stereotypen	Verbale devices	Voorbeeld
Het is genoeg	Misdadigers mogen niet langer vastgehouden worden dan noodzakelijk en ze mogen niet symbool worden gesteld voor oorlogsmisdaden in het algemeen.	Verdere voortzetting van de straf dient geen erkend doel meer in ons rechtssysteem. Daarnaast waren de oorlogsmisdadigers maar een klein onderdeel van het gehele nazi-systeem en ze kunnen niet verantwoordelijk worden gesteld voor alle oorlogsmisdaden die zijn gepleegd.	Misdadigers moeten vrijgelaten worden en alleen berecht worden voor de daden die zij daadwerkelijk zelf hebben begaan.	De regering / het rechtssysteem moet ervoor zorgen dat oorlogsmisdadigers hun straf uit moeten zitten zolang het nog een doel heeft. Daarnaast moet de rechtbank oorlogsmisdadigers alleen berechten voor de misdaden die hij ook echt begaan heeft, niet voor oorlogsmisdaden in het algemeen.	Autoriteiten en de regering moeten er zorg voor dragen dat er een terugkeer in de samenleving mogelijk is, na het uitzitten van de straf.	humanitaire gevoelens, het is een keer klaar met het straffen. Het dient geen doel meer.	Straf erkent geen doel meer, symbool van gerechtigheid, humanitaire gevoelens, waarheidsvinding.	Ons past geen wraak meer, het heeft het alle zin verloren ze vast te houden. Symbool van gerechtigheid. Bevel is bevel.	<i>“De vervolging van Demjanjuk voor zijn rol als kampbewaker is volstrekt willekeurig, druist in tegen mijn rechtsgevoel en levert geen enkele nuttige bijdrage aan de strijd tegen straffeloosheid.”</i>
Het is nooit genoeg	Oorlogsmisdadigers mogen niet meer terugkeren in de maatschappij.	Oorlogsmisdadigers hebben misdaden begaan en moeten hiervoor boeten.	Oorlogsmisdadigers moeten achter slot en grendel blijven.	De regering / het rechtssysteem moet er voor zorgen dat oorlogsmisdadigers achter slot en grendel blijven en nooit meer een voet op straat zullen zetten.	Oorlogsmisdadigers hebben geen recht op een plaats in onze maatschappij, eens een misdadiger altijd een misdadiger.	Kwaadheid, wraak	Levenslang. Het is nooit genoeg. Er bestaat geen genade.	De vrijlating van de drie oorlogsmisdadigers is een belediging voor de vermoorden. Schade aan slachtoffers. In strijd met gerechtigheid.	<i>“De meerderheid van de fractie heeft daarvoor twee hoofdredenen. In de eerste plaats is er de ernstige schade die vrijlating aan vele slachtoffers zou toebrengen. De tweede reden is het karakter van ‘streep eronder’ dat in het regeringsstandpunt ligt opgesloten, nu de regering tot collectieve vrijlating wil overgaan, aldus</i>

									<i>den Uyl. De diepte van de opgekomen emoties is star in de hand gewerkt door het voornemen van de regering de drie in Breda gedetineerden tegelijkertijd in vrijheid te stellen en daarmee een streep te zetten onder de tenuitvoerlegging van de straf waartoe zij zijn veroordeeld. Dat kan niet en dat mag niet."</i>
Opdat we nooit vergeten	Slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers kunnen en willen de oorlogsmisdadigers niet vergeven.	De ongekende ellende van de jaren 1940-1945 mag niet vergeten worden. Het onmetelijke verdriet over het lot van dierbaren blijft de nabestaanden hun verdere leven bij.	Oorlogsmisdadigers mogen niet terugkeren in de maatschappij en moeten hun leven lang boeten voor de misdaden die zij in de oorlog hebben begaan.	Autoriteiten/rechtssysteem moeten de gevolgen van hun beslissingen op de slachtoffers serieus nemen en misdadigers daarom veroordelen voor hun daden en ze geen gratie verlenen.	Oorlogsmisdadigers hebben slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers veel leed aangedaan en moeten hiervoor boeten. Emotionele basis: wraak, angst, woede, verdriet.	Wraak, angst, woede, verdriet.	Opgekropte emoties. Zoektocht naar de waarheid, gerechtigheid en erkenning voor de slachtoffers.	Wat ik verlang is de waarheid en gerechtigheid. Emoties lopen hoog op bij eventuele gratieverlening. Slachtoffers en nabestaanden is veel leed berokkend. De pijn gaat nooit meer over.	<i>"Dit is voor mij niet het proces-Demjanjuk. Wat interesseert mij die oude man nog? Dit is voor mij het proces –Sobibor. Hier kunnen we vertellen over daarginds met onze familieleden is gebeurd."</i>

Tabel 3. Framematrix (volgens Entman)

5.2. Stereotypering

De manier waarop er in nieuwsberichten gebruik wordt gemaakt van stereotyperingen is bepalend voor de mogelijkheid van de lezer van die berichten om zich te identificeren met of juist af te zetten tegen de misdadigers. De verschillende oorlogsmisdadigers uit dit onderzoek worden door de media zonder enige twijfel neergezet als daders. Historisch gezien valt dit ook te verklaren, de oorlogsmisdadigers hebben namelijk veel slachtoffers gemaakt. Binnen het ‘dader’ zijn wordt er echter nog een ander beeld van de misdadigers gevormd. Hieronder zullen de verschillende stereotyperingen „ziek, oud mannetje” en “opvolger van een beleid” zoals die in de krantenartikelen voorkomen, worden toegelicht.

5.2.1. Ziek, oud, mannetje

Zowel oorlogsmisdadiger John Demjanjuk als Heinrich Boere worden duidelijk geportretteerd als ‘zieke, oude mannetjes’. John Demjanjuk wordt neergezet als een zeer zieke oude man. Veel procesdagen worden opgeschort omdat hij niet gezond genoeg zou zijn. Hij kan niet reizen, hij kan niet aanwezig zijn in de rechtszaal, iedere keer komt de familie of de advocaat van John Demjanjuk met een nieuw argument waardoor het proces opgeschort moet worden.

“De advocaat en de familie van de 89-jarige Demjanjuk hadden betoogd dat de statenloze ex-Oekraïner te ziek is om terecht te staan. Berechting zou neerkomen op marteling.”

(Rechter steekt stokje voor uitlevering Demjanjuk, *Trouw*, 15-04-2009)

“De van oorlogsmisdaden verdachte John Demjanjuk is gisteren weer overgebracht naar de gevangenis in München. Na een jichtaanval verbleef Demjanjuk vier dagen in een ziekenhuis.”

(Demjanjuk terug in gevangenis na jichtaanval, *Trouw*, 28-05-2009)

“Twee keer negentig minuten – zo lang mag Demjanjuk dagelijks worden verhoord. Meer staat zijn gezondheid niet toe, zei gisteren een medisch expert in de rechtssaal. ‘s ochtends werd hij binnengereden in een rolstoel waarin hij half ligt. Over hem heen, tot aan zijn kind, was een lichtblauw operatielaken

gedrapeerd. Zijn honkbalpet contrasteerde vreemd met deze medische verschijning.”

(John Demjanjuk luistert roerloos naar aanklacht, *NRC Handelsblad*, 01-12-2009)

“Aan de onderkant staken twee wielen naar buiten en een paar blauwe sportschoenen. Demjanjuks hoofd rustte tegen een steun: hij hield zijn ogen gesloten en zijn mond was half open gezakt – alsof hij in coma naar de tandarts moest.”

(De aanklagers wacht een zware zaak, *Trouw*, 01-12-2009)

“Weg bril, weg pet. In één beeld alles gevangen: hier zat, in een rolstoel, voortgeduwd door zijn advocaat, en nog omgeven door beveiligingsbeambten, een man van 91 die zojuist tot vijf jaar gevangenisstraf was veroordeeld, maar tegelijk, voor nu, vrij man was. De rechtbank in München had een salomonsoordeel gevelde, dat in resultaat gelijk was aan wat Jules Schelvis, overlevende van de Holocaust en mede aanklager, in zijn aangrijpende, humanistische slotpleidooi had gevraagd. Spreek hem schuldig, maar straf hem niet: deze man is te oud.”

(Een schuldige, vrijgelaten, *Trouw*, 13-05-2011)

Heinrich Boere is, op het moment dat hij wordt opgeroepen voor zijn proces, al dik in de tachtig. Veel procesdagen worden opgeschort omdat hij niet gezond genoeg zou zijn om het proces bij te wonen. Heinrich Boere wordt vaak neergezet als een ziek/oud mannetje, die weinig emotie toont.

“De zaak zou zijn afgelast in verband met de slechte gezondheid van de 87-jarige, die in een bejaardencentrum in de Eifel woont. Een medisch deskundige acht Boere niet in staat als aangeklaagde een rechtszitting bij te wonen ‘wegens veelvuldige en aanzienlijke gezondheidsproblemen.’

(SS'er Boere toch niet voor de rechter, *Volkskrant*, 08-01-2009)

“Heinrich Boere is niet te ziek om nu nog voor de rechter te staan voor moorden in de Tweede Wereldoorlog, vinden Duitse rechters.”

(Hof: Oud-SS'er Boere mag worden berecht, *Trouw*, 09-10-2009)

“Een oud mannetje ineengedoken in een rolstoel, in de beklaagdenbank. Aan weerszijden een advocaat. Zuurstofcilinder binnen handbereik, het lichaam gekoppeld aan een hartmonitor en achter hem een verpleegkundige en een eerste hulp-arts. De dokter meet hem tijdens een schorsing snel even de bloeddruk. Hier zit de SS'er die in 1944 koelbloedig drie onschuldige Nederlanders doodschoot en wegliep voor zijn straf. 22 was hij toen, 88 is hij nu.”

(Een oud mannetje in de beklaagdenbank, *Trouw*, 29-10-2009)

“De Nederlandse Oud-SS'er Heinrich Boere, in maart vorig jaar door de rechtbank in Aken tot levenslang veroordeeld, moet die straf alsnog in de gevangenis uitzitten. De gezondheid van de 89-jarige Boere is weliswaar broos, maar dat is geen beletsel om hem op te sluiten. Medisch onderzoek heeft uitgewezen dat Boere naar een gevangenis met ziekenhuisvoorziening kan worden overgeplaatst.”

(Oorlogsmisdadiger Boere alsnog naar gevangenis, *Volkskrant*, 10-09-2011)

5.2.2. Opvolger van een beleid

Zowel oorlogsmisdadiger John Demjanjuk als Heinrich Boere worden in verschillende berichten neergezet als opvolgers van een bepaald beleid. Als ze dit beleid niet uit zouden voeren, zouden ze zelf in gevaar komen.

Demjanjuk wordt aangeklaagd voor de moord op 28.000 joden in het kamp Sobibor. Zelf geeft hij aan meerdere malen slachtoffer te zijn geweest van persoonsverwisseling. Is dat nu weer het geval? Demjanjuk kan daarnaast niet verantwoordelijk worden gesteld voor de misdaden die hij heeft begaan, hij voerde een beleid uit. Hij is een klein mannetje in een grote moordmachine, hij moest wel.

“In de Bondsrepubliek zijn de uitvoerders aan het einde van de bevelslijn – de ‘kleine Befehlsempfänger’ – zelden of nooit voor de rechter gebracht of

bleven ze , wanneer dat in een enkel geval toch gebeurde, doorgaans onbestraft. Als kleine ondergeschikten hadden zij, aldus de redenering, geen mogelijkheid zich aan de bevelen te onttrekken zonder zich bloot te stellen aan sancties die voor henzelf gevaar opleverden.”

(Demjanjuk zal vrijspraak krijgen, *Trouw*, 03-06-2009)

“Volgens Demjanjuk liet Duitsland krijgsgevangenen dwangarbeid verrichten. Duizenden Oekraïners werden ‘gedwongen om mee te werken in de perverse vernietigingskampen, door middel van geweld en bedreiging met de dood.’ Honderden die weigerden zijn vermoord. Demjanjuk liet in het midden of deze passage van zijn verklaring ook op zijn eigen situatie sloeg.”

(Demjanjuk noemt process een marteling, *NRC Handelsblad*, 14-04-2010)

“Demjanjuk is als dader in wezen een ‘kleine vis’- en niet eens Duitser. Onherroepelijk komt de vraag naar boven waarom veel Duitse daders nooit zijn veroordeeld. Mogelijk lopen er tot op de dag van vandaag oud-nazi’s rond die veel meer op hun geweten hebben dan Demjanjuk.”

(Vonnis opent weg voor nieuwe processen, *NRC Handelsblad*, 13-05-2011)

Heinrich Boere heeft tijdens zijn werkzame leven voor de SS naar eigen zeggen nooit gedacht dat het verkeerd was wat hij deed. Hij voerde een hoger bevel uit, met in zijn achterhoofd de gedachte dat hij voor een goede zaak vocht.

“In interviews vertelde Boere stevast dat hij zich niet schuldig voelt. Hij dacht destijds dat hij vocht voor een goede zaak, bevelen weigeren was volgens hem onmogelijk en achteraf kan hij er toch niets meer aan veranderen.”

(Een oorlogsmisdadiger die nog geen spijt kent, *Volkskrant* – 26-02-2007)

“Bestemann verklaarde desgevraagd dat er angst bestond onder de leden van het commando om gestraft te worden als bevelen niet werden opgevolgd.”

(Kroongetuige process Boere is veel vergeten, *NRC Handelsblad*, 16-01-2010)

“Oorlogsmisdadiger Heinrich Boere kon in de Tweede Wereldoorlog niet anders dan in opdracht van de SS Nederlanders liquideren. Bij weigering van de bevelen zou hij zelf zijn gedood. Dat betoogden zijn twee advocaten gsiteer bij de rechtbank in Aken.”

(Advocaten: Boere moest wel Nederlanders liquideren, *Trouw*, 05-02-2010)

“Hij voelt zich geen oorlogsmisdadiger. Hij had slechts opdrachten van anderen uitgevoerd: Befehl ist Befehl. Ook vertelt hij over zijn hondjes en zijn gezondheid, en dat de gevangenis niet zo erg verschilt van het bejaardenhuis.”

(Nederlandse journalisten vrijgesproken, *Volkskrant*, 10-02-2012)

Opvallend is dat in de berichtgeving over de drie van Breda bijna niet gesproken wordt over de misdadigers als opvolgers van een beleid of over zieke, oude mannetjes. De drie van Breda zijn al veroordeeld voor hun daden. De ophef die er is over de eventuele gratieverlening heeft niet te maken met dat ze zieke, oude mannetjes of opvolgers van een beleid zijn, maar met al het leed dat de slachtoffers of nabestaanden van slachtoffers is aangedaan.

5.3. Nasleep van de oorlog

De nasleep van de Tweede Wereld in Nederland kent verschillende periodes. In hoeverre zien we die periodes terug in de berichtgeving over oorlogsmisdadigers in de Nederlandse media?

In de jaren 70 van de 20^e eeuw verplaatst de aandacht van de daders en de gebeurtenissen in de oorlog naar de slachtoffers en hoe zij hebben geleden (Van der Heijden, 2011, p.7). Harald Fühner (2005) noemt de periode in het begin van de jaren '70 de fase van bewustwording. Het gaat minder om de gevangenen zelf, maar steeds meer om de hogere juridische waarden van het proces. Er zijn veel emotionele protesten en slachtoffers komen centraal te staan. Jolande Withuis (2002) sluit zich daarbij aan en geeft aan dat de oorlog weer helemaal terug is. Het blijkt dat veel mensen in stilte hebben geleden aan de gevolgen van de oorlog. Nederland heeft via de trauma's uit de concentratiekampen en op basis van hun verleden de oorlog herontdekt.

In de berichtgeving over de drie van Breda in 1972 zien we deze fase van de nasleep van de oorlog heel duidelijk terug. In de berichten staan vooral de slachtoffers en het leed dat hen en nabestaanden is aangedaan, centraal. Er wordt door de kranten vrijwel niet bericht over de daden van de misdadigers. De kranten staan echter wel vol met berichten over emotionele reacties op een eventuele gratieverlening en protesten vanuit de samenleving.

De periode van nasleep die na 1980 aan bod komt wordt door de drie auteurs omschreven als een periode waarin er sprake is van berusting. Er is een meer ontspannen sfeer tussen verschillende belangengroepen en er zijn minder protesten en onenigheid. De focus wordt meer op de daders gelegd en mensen gaan op zoek naar erkenning voor het leed dat hen is aangedaan in de oorlog. Dit zien we duidelijk terug in de zaak van John Demjanjuk, waarbij verschillende mede-aanklagers opstaan om zich te laten horen in het proces. Het gaat hen daarbij niet eens per se om de berechting van Demjanjuk, ze zijn op zoek naar erkenning en waardering.

6. Conclusie

In de voorgaande hoofdstukken is beschreven op welke manier er onderzoek is gedaan naar de frames in de berichtgeving over verschillende oorlogsmisdadigers in de Nederlandse media en zijn de resultaten hiervan door middel van citaten uit de krantenartikelen uitgebreid weergegeven. In dit hoofdstuk worden de conclusies getrokken en wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag van dit scriptie onderzoek: *Hoe worden de oorlogsmisdadigers De Drie van Breda, John Demjanjuk en Heinrich Boere uit WO II in de Nederlandse kwaliteitskranten geframed?*

6.1. Framinganalyse

Uit de framinganalyse zijn de volgende drie frames naar voren gekomen:

1. Het is genoeg
2. Het is nooit genoeg
3. Opdat we nooit vergeten

De frames “Het is genoeg” en “Het is nooit genoeg” hebben betrekking op de berichtgeving uit zowel de jaren zeventig als uit 2009-2012. Er zijn echter wel verschillen op te merken tussen de frames in de verschillende tijdsperiodes. Het derde frame: “Opdat we nooit vergeten” speelt vooral bij John Demjanjuk en de Drie van Breda een grote rol.

Het eerste frame “Het is genoeg”, duidt op de humanitaire gevoelens tegenover de oorlogsmisdadigers. Het is een keer klaar met het straffen van de oorlogsmisdadigers, na zoveel jaren dient de straf geen erkend doel meer en de oorlogsmisdadigers moeten niet langer vastgehouden worden dan strikt noodzakelijk is. Het frame wordt in de jaren zeventig door de politiek en een aantal deskundigen die in verschillende kranten aan het woord komen gevormd. Minister van Agt geeft bijvoorbeeld aan dat de straf niet langer een erkend doel meer dient. Het frame: “Het is nooit genoeg” wordt ook in de jaren '70 gevormd door de politiek, maar dan door de tegenstanders van gratieverlening. Oorlogsmisdadigers hebben misdaden begaan en moeten hiervoor boeten.

Het tweede frame “Het is nooit genoeg” speelt ook een belangrijke rol in de berichtgeving over oorlogsmisdadigers. Dit frame speelt in op het rechtsgevoel van

mensen. Vrijlating of een berechting achterwege laten is in strijd met de gerechtigheid. Oorlogsmisdadigers hebben misdaden begaan en moeten daarvoor boeten.

Het derde frame, “Opdat we nooit vergeten” komt vooral voor bij John Demjanjuk en de Drie van Breda. Bij Heinrich Boere komen er nauwelijks slachtoffers of nabestaanden aan het woord. Dit frame duidt op de enorme behoefte die slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers hebben om achter de waarheid te komen en gerechtigheid te krijgen. Het gaat bij dit frame om opgekropte emoties, de zoektocht naar de waarheid en gerechtigheid en erkenning voor de slachtoffers.

Na bestudering van de verschillende frames kan er geconcludeerd worden dat er niet zozeer een verschuiving van frames zichtbaar is gedurende de tijdsperiodes (1972 en 2009-2012), maar dat er wel een verschuiving zichtbaar is in de verschillende periodes van nasleep van de oorlog binnen de genoemde frames. Deze worden hieronder verder toegelicht. Deze verschuiving komt overeen met de verschillende periodes van nasleep die Van der Heijden (2011), Fühner (2005) en Withuis (2002) noemen. Zij hebben de verschillende periodes van nasleep een karakter gegeven en die strookt met de nuances in de verschillende frames in de jaren '70 en 2009-2012.

6.2. Nasleep van de oorlog

In het theoriehoofdstuk zijn de periodes van nasleep door Van der Heijden (2011), Fühner (2005) en Withuis (2002) uiteengezet. Daaruit bleek dat er in de periode van 1960 – 1980, de periode van de berichtgeving over de Drie van Breda, vooral veel emotioneel leed dat veroorzaakt is door de oorlog naar boven kwam. Van der Heijden (2011) legt de focus op het leed dat is veroorzaakt en geeft aan dat de focus van de misdadigers naar de slachtoffers verschuift. Harold Fühner (2005) geeft aan dat er steeds meer emotionele protesten komen en dat de slachtoffers centraal komen te staan. Jolande Withuis (2002) constateert dat er in de periode tussen 1960 en 1980 steeds meer duidelijk wordt hoeveel mensen in stilte hebben geleden aan de gevolgen van de oorlog en dat ze daar veel meer last van blijken te hebben dan werd gedacht. Dit komt ook duidelijk naar voren in de berichtgeving over de Drie van Breda, er zijn veel protesten en de emoties rondom de eventuele gratieverlening lopen hoog op. De berichtgeving over de oorlogsmisdadigers John Demjanjuk en de Drie van Breda, in het begin van de 21^e eeuw, kent veel minder protesten. In die periode staat

erkenning voor het leed dat slachtoffers is aangedaan centraal. Dit is duidelijk te zien in de berichtgeving over John Demjanjuk. In zijn situatie zijn er een aantal medeaanklagers opgestaan, waaronder Jules Schelvis. Zij geven niet zozeer om de situatie van John Demjanjuk, zij willen vooral gerechtigheid en erkenning voor het leed dat hen is aangedaan.

6.3. Stereotypering

Een ander belangrijk onderdeel van dit onderzoek richt zich op de stereotyperingen die in de frames naar voren komen. In de berichtgeving over de oorlogsmisdadigers zijn er twee stereotypen die duidelijk naar voren komen, namelijk het „zieke, oude mannetje” en de “opvolger van een beleid”.

Het stereotype ziek, oud mannetje komt zeer duidelijk naar voren bij John Demjanjuk en Heinrich Boere. John Demjanjuk wordt neergezet als een zeer zieke oude man. Veel procesdagen worden opgeschort omdat hij niet gezond genoeg zou zijn. Hij kan niet reizen en hij kan meerdere malen niet aanwezig zijn in de rechtszaal. Heinrich Boere is, op het moment dat hij wordt opgeroepen voor zijn proces, al dik in de tachtig. Veel procesdagen worden opgeschort omdat hij niet gezond genoeg zou zijn om het proces bij te wonen. Ook hij wordt vaak neergezet als een ziek/oud mannetje, die weinig emotie toont. Dit stereotype heeft betrekking op het frame: “Het is genoeg” Dit frame refereert namelijk ook aan het feit dat het al oude mannen zijn, en wat heeft het nog voor een zin om ze te berechten?

Het stereotype “opvolger van een beleid” wijst naar de oorlogsmisdadigers John Demjanjuk en Heinrich Boere. Demjanjuk stelt dat hij niet verantwoordelijk kan worden gesteld voor de misdaden die hij heeft begaan, hij voerde een beleid uit. Hij is een klein mannetje in een grote moordmachine, hij moest wel. Dit geldt ook voor Heinrich Boere. Hij heeft tijdens zijn werkzame leven voor de SS naar eigen zeggen nooit gedacht dat het verkeerd was wat hij deed. Hij voerde een hoger bevel uit, Befehl ist Befehl, met in zijn achterhoofd de gedachte dat hij voor een goede zaak vocht.

Opvallend is dat in de berichtgeving over de drie van Breda bijna niet gesproken wordt over de misdadigers als opvolgers van een beleid of over zieke, oude mannetjes. De drie van Breda zijn al veroordeeld voor hun daden. De ophef die er is over de eventuele gratieverlening heeft niet te maken met dat ze zieke, oude mannetjes of

opvolgers van een beleid zijn, maar met al het leed dat de slachtoffers of nabestaanden van slachtoffers is aangedaan. Stereotypering speelde hier nauwelijks een rol.

Vanderveen en Koetsenruijter (2009, p.9) geven in hun artikel een kort, maar duidelijk antwoord op de vraag: Wat is de stereotype dader?

“The offender is constructed as evil, cruel, cold-blooded – or hot-headed”

(Vanderveen & Koetsenruijter, 2009, p.9)

Eerder is al opgemerkt dat buiten kijf staat dat de oorlogsmisdadigers misdadigers, en dus slecht, zijn. Zowel de Drie van Breda, John Demjanjuk als Heinrich Boere zijn misdadigers, daar zijn ze voor veroordeeld en daar is geen twijfel meer over mogelijk.

7. Discussie

Ieder onderzoek kent een aantal beperkingen. In dit hoofdstuk wordt de gehanteerde onderzoeksmethode nabesproken en worden er een aantal opties voor vervolgonderzoek gegeven.

7.1. Nabespreking van methode

Dit onderzoek is uitgevoerd aan de hand van een kwalitatieve framing-analyse. Voordat met de analyse kon worden begonnen, heb ik alle krantenartikelen verzameld. Voor de kranten uit de periode 2009-2012 ging dit heel gemakkelijk. De kranten zijn gedigitaliseerd en er kon op trefwoord worden gezocht. Voor 1972 was het verzamelen van de berichten over de Drie van Breda echter een stuk gecompliceerder. Deze kranten zijn in het archief van de Koninklijke Bibliotheek opgeslagen. Alle kranten staan op microfiches en kunnen met een speciale machine bekeken en gekopieerd worden. Deze methode is zeer tijdrovend en niet waterdicht. Het houdt in dat alle kranten uit de gekozen periode doorgespit moeten worden en ieder artikel gescand moet worden of er iets instaat over de Drie van Breda. Ik heb vele uren in de Koninklijke Bibliotheek doorgebracht, zonder er uiteindelijk voor de volle 100% zeker van te zijn dat ik alle berichten in mijn onderzoeksmateriaal heb opgenomen. De berichten zijn echter wel van grote waarde, omdat het niet alleen stukken tekst zijn, maar echte fotokopieën van de krant.

Een ander punt van discussie is dat de kwalitatieve inhoudsanalyse die ik uitgevoerd heb een kwestie van subjectieve beoordeling is. Er is zoveel mogelijk geprobeerd om zo objectief mogelijk te werk te gaan, maar de kans bestaat dat als een ander dit onderzoek doet, dat hij andere resultaten boekt. Om de betrouwbaarheid in het onderzoek vergroten, had er een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek plaats moeten vinden. Dat was te omvangrijk voor deze scriptie, maar is wel een mogelijkheid voor eventueel vervolgonderzoek.

Tot slot gaat de keuze om alleen tekst te analyseren voorbij aan de invloed die beeld (foto's, maar ook video (bijvoorbeeld journaals, documentaires)) heeft op de beeldvorming. Is de negatieve beeldvorming wel echt ontstaan door het gebruik van stereotypen en de gebruikte frames? Of hebben bijvoorbeeld de beelden van

protesterende mensen en Demjanjuk in een rolstoel daar een grote(re) rol in gespeeld? Andere media-uitingen die in dit onderzoek niet zijn meegenomen, zijn artikelen op nieuwswebsites en de aandacht die aan deze zaak is besteed op de landelijke radio. Onderzoek naar de berichtgeving in andere media en het gebruik van beeld in de berichtgeving over de betreffende oorlogsmisdadigers zouden een waardevolle toevoeging op dit onderzoek kunnen zijn.

7.2. Suggesties voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek kan een bakermat vormen voor een ander vervolgonderzoek. Zoals eerder genoemd is, vanwege de beperkte tijdsperiode die voor deze scriptie beschikbaar was, dit onderzoek in grote mate afgebakend. De deductieve strategie is bijvoorbeeld buiten beschouwing gelaten. Met die strategie is het mogelijk om te meten in hoeverre de framepakketten die in de inductieve fase naar voren zijn gekomen, daadwerkelijk in een representatieve steekproef onder teksten of ander mediamateriaal voorkomen.

Een tweede suggestie is om het onderzoek verder uit te breiden. Zo kan ervoor gekozen worden alle landelijke en regionale dagbladen mee te nemen en de periodes niet te beperken, maar vanaf het moment dat de oorlog was afgelopen de berichtgeving over de misdadigers te analyseren. Om het verhaal nog completer te maken, is het een suggestie om naast krantenartikelen ook het beeldmateriaal, documentaires en televisieprogramma's mee te nemen.

Verder is in de theorie van dit onderzoek de constructie van sociale problemen behandeld, maar de exacte rol van de daarbij horende claimsmakers is niet verder uitgewerkt. De claimsmakers zijn van groot belang bij de definiëring van een sociaal probleem, zij proberen het probleem op de politieke agenda te krijgen en journalisten ervan te overtuigen het door hun geconstrueerde probleem aan de kaak te stellen.

Tot slot had er, om de betrouwbaarheid in het onderzoek vergroten, een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek plaats kunnen vinden. Dat was te omvangrijk voor deze scriptie, maar dit is wel een mogelijkheid voor eventueel vervolgonderzoek.

Waar journalisten zich, onder andere door dit onderzoek, bewust van moeten worden, is dat het beeld dat zij in de media van bijvoorbeeld oorlogsmisdadigers schetsen, invloed heeft op de mening van de lezer. Een journalist heeft in de basis vier typische doelen. Een journalist wil de werkelijkheid tonen, de macht controleren, een platform voor discussie bieden of het publiek aanzetten tot actie. Met de artikelen die hij schrijft, beoogt hij een of meerdere van deze doelen. Tijdens het uiten van hun zienswijze wordt hun boodschap binnen een bepaald kader geplaatst, geframed. Mensen verschillen in hun visie van hoe de wereld in elkaar zit en wat zij belangrijk vinden. Kijkend vanuit het sociaal constructivistisch perspectief zijn waarnemingen van mensen gekleurd door hun eigen beelden, ervaringen, relaties en cultuur. En dat is wat journalisten en kranten constant doen. Ze vormen, bewust of onbewust, het beeld dat de lezer van de oorlogsmisdadiger krijgt.

Literatuurlijst

- Best, J. (1990) *Threatened children: Rhetoric and concern about child victims*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Best, J. (2008) *Social Problems*. New York/ London: W.W. Norton & Company
- Boevink, W. (2011). *Dienstausweis 1393. Demjanjuk en het laatste grote naziproces*. Laren: Uitgeverij Verbum.
- Brehm, S., Kassin, S., Fein, S., Van Hiel, A., en Mervielde, I. (2007) *Sociale Psychologie*. Gent: Academia Press.
- Christie, N. (1986) The ideal victim. In: E. Fattah (ed.) *From Crime Policy to Victim Policy*. Basingstoke: Macmillan.
- Entman, R.M. (1993). Framing: toward clarification of a fractured paradigm. In: *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Fransman, R. (2011). *Het Demjanjuk-proces. Reportages van een Nebenkläger*. Laren: Uitgeverij Verbum.
- Fühner, H (2005). *Nachspiel: Die Niederländische Politik Und Die Verfolgung Von Kollaborateuren Und Ns Verbrechern, 1945-1989*. Münster: Waxmann.
- Glaser, G.B. & Strauss, L.A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publishing Company
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Cambridge: Harvard University Press
- Heijden, C. van der, (2011). *Dat nooit meer. De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.

Koetsenruijter A.W.M. & Vanderveen G.N.G. (2009), The all American girl and the wolf in sheep's clothing. A case study of imaging victims and offenders. In: Haaften, T. van, Jansen H., Jong J.C. de, Koetsenruijter A.W.M. (Eds.) *Rhetoric in Society. Papers Second conference (CD)*. Leiden: Rhetoric in Society.

Lakoff, G. (2004). *Don't think of an elephant: Know your values and frame the debate*. Chelsea: Green Publishing.

Lippmann, W. (1992) *Public Opinion*. New York: Hartcourt, Brace.

Maclin, M. K. (2006) The Criminal Stereotype. In: *North American Journal of Psychology*, 2006, Vol. 8, No. 2, 197-208.

Oakes, P.J., Haslam, S.A., & Turner, J.C. (1994) *Stereotyping and Social Reality*. Cambridge: Blackwell Publishers.

Piersma, H. (2005) *De drie van Breda. Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap 1945-1989*. Amsterdam: Balans.

Pleijter, A. (2006). *Typen en logica van kwalitatieve inhoudsanalyse in de communicatiewetenschap*. Uitgeverij Tandem Felix – Ubbergen.

Reese, S. (2001). Framing public life: A bridging model for media research. In: S. Reese, O. Gandy, & A. Grant (Eds.). *Framing public life*. Mahwah, NJ: Erlbaum, p.7-31.

Reijnders, S. (2005). The people's detective: true crime in Dutch folklore and popular television. In: *Media Culture Society* 27, 635-651.

Valkenburg, P. M, Semetko, H. A. & de Vreese, C. H. (1999). The effects of news frames on readers' thoughts and recall. In: *Communications Research*, 26, p. 550-569.

Van Gorp, B. (2006). *Framing asiel. Indringers en slachtoffers in de pers*. Leuven: Acco.

Van Gorp, B. (2007). *The constructionist approach to framing: bringing culture back in*. *Journal of Communication*, 57, 60-78.

Van Gorp, B. (2007). Het reconstrueren van frames via inductieve inhoudsanalyse: uitgangspunten en procedures. In: *KWALON-tijdschrift voor kwalitatief onderzoek in Nederland*, Vol. 12, p.13-18.

Vanderveen, G.N.G. (2011). *Trial by media. Stereotypering van daders en slachtoffers*. Den Haag: Boom juridische uitgevers.

Vasterman, P. (2004). *Mediahype*. Amsterdam: Aksant.

Vreese, C. H. de, (2005). News framing: Theory and typology. In: *Information Design Journal + Document Design*, 13 (1), p.48-59

Wester, F. P. J. (2006). *Inhoudsanalyse: Theorie en Praktijk*. Deventer: Kluwer.

Withuis, J. (2002). *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Withuis, J. en Mooij, A (2010). *The politics of War Trauma. The aftermath of World War II in eleven European countries*. Amsterdam: Aksant.

Elektronische bronnen:

Altman, A. (2009). Accused Nazi Guard John Demjanjuk. Verkregen op 2 november, 2014, via: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1887487,00.html>

EenVandaag: Driemaal levenslang voor Nederlandse SS-er Boere. Verkregen op 14 maart, 2014, via:
http://www.eenvandaag.nl/binnenland/35109/_driemaal_levenslang_voor_nederlands_e_ss_er_boere_

EenVandaag: ‘Het laatste grote nazi-proces’. Verkregen op 14 maart, 2014, via:
http://www.eenvandaag.nl/buitenland/35331/_het_laatste_grote_nazi_proces_